

ВАПЛІТЕ

Цього року минає 20-ліття від часу розгрому української літературної організації ВАПЛІТЕ.

Марна була б спроба знайти у словниках чи в літературі вичерпливу відповідь на питання, що саме являє собою ця організація. В сучасному курсі історії української советської літератури про ВАПЛІТЕ не згадують зовсім. На еміграції згадувати про ВАПЛІТЕ ніби не заборонено, і час від часу ця назва появляється в статтях на літературно-естетичні теми. Проте, суть і внутрішній зміст та історичне значення цього явища ще не розкрито в усій повноті і ясності. На це склалося кілька причин і обставин. Цілком слушно в одній статті недавно відзначено, що «не тільки архіви, а навіть те, що випадково проскочило до друку, сьогодні нам недоступне. Тим то в історії нашої громадської думки і культури цей «німий» період сьогодні не діє, він ніби відсутній, навіть тут на еміграції...» (Ю. Дивнич — Українська революція в світлі нашої громадсько-політичної думки. «Українські Вісті» 4 жовтня 1947 р.).

ВАПЛІТЕ займає визначне місце не лише в історії української літератури, як найпомітніше явище в українському літературному процесі в УССР. З іменем цієї організації та її творців зв'язана ціла доба в житті українського народу, що відома під назвою українського культурного ренесансу 20-тих років. ВАПЛІТЕ була легальним організаційним вивершенням, ідеологічним центром Українського Відродження 20-тих років. Це одна з найблискучіших сторінок в розвитку української культури, духовості і нашої геройчної історії. В перспективі минулих літ ВАПЛІТЕ виступає особливо значущим і яскравим символом.

Ворог прикладав і прикладає всі свої сили і засоби, щоб викреслити цю сторінку з нашої національної пам'яті, заплямувати її і принизити своєю брехливою пропагандою. Ці ворожі намагання, на жаль, не зустрічають у нашему українському суспільстві належного і чинного спротиву. Ба, навіть у колах деяких українських політичних угруповань помітна така ж негація і наплюження цього минулого, що цілком збігається з ворожими намірами і тенденціями і є «водою на млин» ворога.

Доба українського ренесансу 20-тих років і ВАПЛІТЕ є для української еміграції «глухою» добою не лише з причин браку першоджерел і недоступності видань цієї доби. Помітною перешкодою до освоєння здобутків цієї доби є наявність цілої низки

забобонів і упереджень супроти всього «під-советського». Одною з причин є також партійно-сектанська обмеженість і примітивізм та недозрілість політичного мислення деяких наших політиків.

В уяві значної частини української еміграції радянський період в історії України — це чорне провалля небуття, порожнеча, яку виповнював своїм змістом лише московсько-большевицький окупант. Так, ніби Україна, український народ і українська духовість там не існували і вони ні в чому себе не виявили. З поразкою українських Визвольних Змагань 1917—20 років українська історія ніби урвалася. Майбутнє України в уяві декого може початися лише з поворотом УНР чи гетьмана на рідні землі і лише з реставрацією УНР, чи якогось іншого еміграційного уряду, на Україні почнеться дальнє продовження української історії. Ця частина живе спогадами цих часів і уявленнями того минулого. Все інше для неї чуже і тим самим не українське — советське або большевицьке. Ясно, що для цієї частини української еміграції радянський період — закрита книга.

Друга частина еміграції іде ще далі. Її ідеалом є українське середньовіччя, Княжа доба. Конфлікт з сучасною реальною Україною і відсутність зрозуміння її є тут ще глибший. Ця частина наших політиків та ідеологів бачить початок нової України в собі і від себе. Вона живе «духом нашої давнини» і хоче надихнути цим духом сучасну Україну, виповнити її своїм змістом. А що сучасна Україна не може прийняти того змісту так легко, то звідти й методи діяння цієї політичної групи: вона хоче накинути світ своїх уявлень і свій лад силовою. І діє вона в такому ж стилі — середньовічною нетерпимістю і фанатизмом. Деято може вбачити в цих словах суб'єктивне перебільшення і тенденційну однобічність. Але хто уважно прочитає писанину ідеологів цього політичного середовища і простежить його політичну практику, той не може прийти до інших висновків. Недавно ми читали статтю про боротьбу УПА в «Українській Трибуні», в якій автор нав'язує до княжої доби і в наших геройчних партизанах бачить відродження воявничого духа княжої України і того духа нашої давнини, який ніби оживляє і пориває до боротьби наших сучасників. Це нагадує на одне місце з драми Миколи Куліша «Патетична соната».

Батько Марини Ступай говорить:

— Грай, Марино, патетичну, — Україна воскресає! Тільки що загітував, залучив до

нашої просвіти аж трьох членів: учителя слобідської народної школи, сусіднього тесляра і нічного сторожа... Грай! Слухай, як дзвонить і грає Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цоки!... Чуеш, мчать? Сивоусі лицарі...

Марина (грає): Покійними не ввоюеш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!

Ми шануємо наше минуле. І ще з більшою шанбою і повагою ставимося до наших сучасних оборонців життя, свободи і гідності українського народу. Але ця героїчна боротьба зобов'язує нас до чогось більшого, ніж до історичної романтики і вузько групової спекуляції кров'ю і героїзмом наших повстанців. Мусимо творити тут ідейну, і моральну, і матеріальну базу і опору тієї боротьби, яка ведеться в краю, та мусимо побільшувати її сили. Сучасні Ступай-Ступаненки такої ідейної і моральної бази не створять. Вони ідейно і психологічно не здатні бути оформлювачами ідеології сучасного руху протику і визвольної боротьби українського народу на сучасному етапі.

Рушійна сила нинішньої боротьби та її джерела не в минулому, а в сучасному, і ті сили ідейно не вмішаються у вузькі рамки ступай-ступаненкової просвіти чи екзотичної романтики згаданої політичної групи. Ця група виявила повну свою нездатність вийти за межі свого партійного гетта і заскорузлости і подивитися на світ тверезими очима сучасників.

Цілком логічно і у згоді з ідеологією і світоглядом цієї політичної формaciї вона негує не лише УНР і революцію 1917 року, а й (тим більше!) негує і зовсім не розуміє українського історичного процесу після поразки Визвольних Змагань і всього того, чим жила, до чого прагнула і що творила передова частина українського суспільства на Україні після 1920 року. Як доводять нам чолові ідеологи цієї політичної групи, революція 1917 року це була помилка — «раковиння з калом», у яку штовхнули український нарід марксисти і большевики. Ніякого ренесансу в 20-тих роках на Україні, мовляв, не було, був суцільний ідейний і моральний розклад, а «свідомі українські діячі» робили в цей час «большевицьке діло» і т. д. і т. п. (Див. Юр. Горовий — «Про Український ренесанс ХХ ст.» Визвольна Політика, ч. 6—7 (1947). На думку цих же ідеологів «з погляду політичного хвильовизму — це український комунізм». Гасла Хвильового на їх думку лише «частково вірні, але й не нові, а частково не вірні і шкідливі. В багатьох випадках вони співпадають з гаслами Сталіна, що треба відсталу аграрну Росію перетворити в передову індустриальну країну. Різниця лише в тому, що Сталін мовить про Росію, а Хвильовий про Україну» (там же). З тих причин діяльність Хвильового ніколи

не буде прийнята в історію українського відродження. Так говорять і пишуть ідеологи тієї політичної групи, яка прагне до тотальної гегемонії і вважає себе єдиним носієм української правди. І це вони претендують бути єдиними виразниками і репрезентантами всього українського народу. Полемізувати зі зливою ось такої безвідповідальної писанини про наше минуле — невдачна робота. І ми її обминаємо.

Серед нинішніх політичних емігрантів є, проте, одна частина, яка безпосередньо вийшла з підсоветської дійсності, яка пройшла в ній відповідну еволюцію й ідеологічно-політичне оформлення. Одну з українських політичних партій (УРДП), яка склалася переважно з цих елементів, характеризує дехто, як «недобитий у тридцятих роках хвильовизм». На жаль, сталося так, що ця партія своїм ідейно-політичним змістом і взятим політичним курсом не зовсім відповідає цій назві. Безперечно, що в цій політичній групі є кілька осіб, які психологічно й ідейно є носіями світогляду й ментальності хвильовизму, але не можна сказати, що вони теоретично усвідомили свою суть як хвильовизм в його дійсних ідейно-світоглядovих тенденціях та ідеологічній системі. В ідейно-політичному оформленні цієї партії багато пошкодила нинішня ситуація. Політичний примітивізм і загумінково-сектантська психологічна заскорузлість «націоналістів» з «бліскучого відокремлення» в теорії і практиці створили українському націоналізмові не добру славу. І з другого боку, повільність і надмірна обережність у перебудові ОУН під проводом полк. Мельника не давала достатніх підстав і надій на оновлення українського націоналізму згідно з вимогами сучасності. Все це відштовхнуло УРДП від націоналізму і вона стала на шлях його заперечення. Але по суті, при цьому заперечувано негативи бандерівства чи, скажімо, деякі тези доктрини Донцова, а не український націоналізм у ширшому значенні. Багато заважила тут компромітація назви «націоналізм» і плутаниця понять і означень. Так прийшло до парадоксально-го положення: «хвильовисти» стали не лише проти бандерівства, а й проти націоналізму взагалі і взяли курс на соціалізм і марксизм, тоді коли по суті хвильовизм логічно веде до повнокровного націоналізму. Справа звичайно не в назвах. Хвильовисти мали в кишенях партійні комуністичні білети, а по суті стояли на позиціях українського націоналізму. Доцільність вживання назви «націоналізм» в сучасних історичних обставинах дехто ставить під сумнів. Але йде справа про сутність. УРДП, ставши на шлях заперечення націоналізму і взявши курс на зближення з соціалістами, логічно й по суті ухилилась від накресленого Хвильовим шляху. А, після цього і Хвильового і хвильовизму стали нагинати до свого пар-

тійного копита «революційної демократії». І цілком природно, що «націоналісти» з «блискучого відокремлення» бачать свою місію в тому, щоб таких «недобитків хвильовизму» добити...

Повертаючись до нашої теми, мусимо ствердити, що УРДП хоч і внесла в наше політичне життя деякі позитивні ідеї, що випливають з сучасного буття української нації, але не з покищо повним виразником тих ідей і тієї політичної течії, що зв'язана з іменем Хвильового і ВАПЛІТЕ. А ці ідеї с генеральними ідеями й нашого часу.

Хвильовий на певному етапі був українським комуністом. Таким він є в новелі «Я». У «Вальдшнепах» в образі Карамазова він уже переживає кризу. Ідея «загірньої комуни» поступається в його світогляді перед ідеєю відродження української нації. Він ще пов'язує майбутнє своєї нації з «якуюсь там» клясою. Але перелам від комунізму і марксизму до нового світогляду вже наявний і вже накреслено перспективу. Цим перспективним образом є Аглай — «нова людина нашого часу», одна з тих молодих людей, що як гриби по дощі виростають в новій українській дійсності. Ті, що «від природи покликані до кипучої діяльності» в нових обставинах і які творять новий український світогляд і «нову українську дійсність на новому етапі». Вони є антиподами Ступай-Ступаненків і Карамазових. Аглай проголошує, що від матеріалізму залишились в сучасності тільки «ріжки та ніжки» і що Маркс є зовсім чужородним елементом для України. Такої заяви від уердепістів ми щось не чули, а, навпаки, чули щось протилежне. Як же після того можна вважати УРДП спадкоємцем хвильовизму і наступниками Аглай в сучасному?

В полеміці з російськими імперіялістами і великороджавником большевицької формациї Аглай заявляє: «Справа в тому, що у країнський націоналізм не дає і не дасть спокою твоєму російському мракобесію. Справа в тому, що як ти не кажи, а в його собі виходить на історичну арену молодий прогресивний фактор».

Такої оцінки українського націоналізму з боку УРДП ми щось не чули, а навпаки чули знову ж таки щось протилежне. Відмежування від націоналізму з боку УРДП є справою неприродною і помилковою. Одна справа — боротьба з «блискучим відокремленням», і зовсім інша — проблема українського націоналізму в широкому його ідейному змісті й означенні.

У зв'язку з цим є цікавим простежити на матеріалах ВАПЛІТЕ цю проблему в підсветській дійсності.

Партійна тенденційність і обмеженість деяких «націоналістів» з групи «блискучого відокремлення» не дозволяють їм зрозуміти

хвильовизм і його епоху в їх позитивних і творчих якостях. Але таким же партійно-тенденційним однобоким і поверховним є сприйняття і розуміння хвильовизму і з боку тих його прихильників, які, протиставляючись сектантському націоналізму підтятують Хвильового до своєї партії і роблять з нього «революційного демократа». У хвильовизмі та в його добі, виходячи з антинаціоналістичних позицій, ідеологи УРДП поминають найбільш істотне для Хвильового і хвильовизму і беруть лише те, що придатне для обґрунтування позицій «революційної демократії». В теоретичному усвідомленні і обґрутованні цих своїх позицій і своєї ідеології УРДП є кроком назад від хвильовизму, а не його продовженням в сучасності.

Хвильовизм — не лише історія, а й сучасність. Як наявно заявив голова правління Союзу советських письменників УРСР, «бацилі хвильовизму і тепер живуть в середовищі деяких українських літераторів. Боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології залишається і сьогодні одним із найважливіших завдань большевицької партії» («Правда», 4. VII. 1947 р.).

ВАПЛІТЕ і ваплітняні і були тим «молодим прогресивним фактором» в українській дійсності в УССР, який не давав спокою «російському мракобесію» і виводив українську націю на шляхи відродження і прогресу. Це був дійсно Sturm und Drang період української духовості. В умовах підсветської дійсності ваплітняні не могли себе назвати націоналістами. І, зрештою, вони могли б і в інших умовах не прийняти цю назву. Між собою вони звали себе «відродженцями». Але справа не в назві, а в суті. Їх провідною ідеєю була ідея відродження української нації. А звідси й рух цей, помінаючи назву «націоналізм», можна б назвати як Рух Українського Відродження, що по суті є те саме. Ідейним і духовим патосом дільності ваплітнян було одне завдання і одна спільна для них всіх межа — Відродження Української Нації.

Всебічне і правдиве висвітлення того ідейного і духового руху, який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливe значення. Мусимо пізнати і знайти себе. Не слід робити це шляхом нав'язування до нашої суті якоїсь обов'язкової назви досі існуючих «ізмів». І не в назвах справа. Важне те, як і наші націоналізми, соціалізми, монархізми, — чи вони є виразниками нації та її потреб в нинішньому. Московські комуністи є не гіршими носіями московського націоналізму ніж довоєнні слав'янофіли у їх протиставленні до «западників». Діялектика розвитку ідей і політичних течій викине таку штучку, що ті, які іменують себе націоналістами, стають найнебезпечнішими його гро-

бокопателями і тормозом на шляху поступу і духового відродження нації.

Справа, отже, в тому, щоб правильно зрозуміти український історичний процес, мати ясний український світогляд, бути виразником передової української ідеології, щоб вони відбивали істоту української нації, її інтереси і потреби її розвитку. Рух, який формус таку ідеологію і такий світогляд, та відбивас істоту і духовість нації, що скерований на забезпечення інтересів і потреб нації і випливав з високої ідейності і патріотизму, ми називасмо націоналізмом. Ця назва може декому не подобатись. Це слово часто уточнюють з шовінізмом, національним егоїзмом, вождізмом і т. д. і т. п. Воно скомпромітоване нашими невдахами—націоналістами з табору «бліскучого відокремлення». Але такий рух — органічний вияв життя нації, і він позначається в науковій філософській термінології націоналізмом. Цим терміном означається національна самосвідомість, патріотизм і воля нації до свого самоздійснення і самозавершення. Теоретичні напрямні цього руху, його ідеї і принципи не с вигадкою чи творчістю того або іншого реформатора суспільства. Вони с загальним теоретичним висловом дійсного буття нації, висловом історичного руху, що відбувається в дійсності. З цього погляду вивчення епохи ВАПЛІТЕ і вапліття має для нас особливе важливе значення. Ця доба ще не відійшла в історію — остильки існують всі ті умови, в яких виріс Хвильовий і в яких зформувалася його ідеологія і його світогляд. ВАПЛІТЕ і вапліття розгромлено і загнано в підпілля, а на еміграції опинились лише їх «недобитки». Але «бацилі хвильовизму, як свідчить і сьогодніна дійсність, щоразу відроджуються в тому середовищі. Тисячі Аглай, як гриби виростають біля комячейок...» Вони с основною рушійною силою руху, який вирішить українську проблему по-своєму, а не так, як її вирішус тепер Москва, і вони формуватимуть обличчя нової України. Бо лише вони — живі люди нашої епохи є носіями сучасного буття нації, синтези мислення і генеральних ідей української свідомості, породжених і перевірених в огневій пробі часу в самому центрі життя, в боротьбі і творчості українського народу. Не важне те, яким «ізмом» позначити цю ідеологію і цей рух: важне — його знати і відчувати.

Український націоналізм як політичний і духовий рух у нашему визначені мусить задовольнити дві такі найголовніші вимоги сучасності: 1. В ідеологічно - духовій площині дати синтетичну систему ідей життя і світовідчування, що випливають з органічно-національних джерел, і яка посдана б минуле з сучасним, український традиціоналізм з революційним і активним відношенням до дійсності в сучасному і виявила б духову соборність українства на нинішньому етапі історичного розвитку української нації. 2. В суспільні - політичній площині призначення українського націоналізму в тому, щоб створити такий лад, такі форми політичного, суспільного і економічного життя, які відповідали б вимогам і потребам розвитку національного організму, суспільно-економічному прогресові і духовому відродженню української нації.

Цим вимогам не може відповісти та частина нашої еміграції, яка відірвалася від сучасного життя українського народу і для якої українська історія обірвалася з поразкою визвольних змагань 1917—20 років. До минулого вже немає повороту. Шлях у майбутнє лише для тих, хто дивиться не назад, а вперед — для нових людей і сучасників.

І ось тут перед нами постають питання: де ж ті люди, що на них часто посилаються у нас як на передові революційні політичні сили сучасної України? Які їх ідеалі і настрої? До чого вони прагнуть? Яка їх ідеологія і програма? В якому напрямі йде ідейно-політичний розвиток сучасної української людини в УССР? Чи знає сучасна українська опозиція до сталінського режиму і московського большевизму, чого вона хоче і що поставить на їх місце?

Ці люди — на Україні. Частина їх на еміграції. Слід відзначити, що ні стара еміграція, ні нова для себе не використали ще новою мірою щасливої нагоди приявности тут представників нової радянської генерації. Стара еміграція намагається дотримуватись своїх усталених традиційних поглядів і зasad і не хоче визнати переваг нової еміграції. А інколи задивляється на «нових», особливо молодших з недовір'ям і упередженням. Щоб скористатись з приявности за кордоном живих представників сучасної України, стара еміграція мусить перебороти в собі почуття озлобленності і ворожості до всього підсвітського, як до чогось нібито неукраїнського і меншевартісного.

Нова генерація емігрантів теж не скористалася як слід з щасливої нагоди, щоб позрозумітись між собою і спільно пошукати правдивого свого ідейно-політичного оформлення. Правда, тут завинила більше стара еміграція, її партійна розпорощеність і розбиття. Нові емігранти прийшли на готове і мусили щось вибрати. Не завжди цей вибір робився на підставі поглядів і за принципом ідеологічної співзвучності. Часто вибір був випадковий. І тому дехто пізніше перебігав до іншого табору. Але й це не всіх задоволяло. І тоді невдоволені з існуючих політичних угруповань створили свою зовсім нову революційно-демократичну партію. А дехто зареагував на такий стан міжпартійного розбиття і взаємної ворожнечі ще й так: «я — українець і не належу до жадної партії!»

Слід також мати на увазі, що принадлеж-

ність до нової української еміграції і нової генерації ще не означає, що кожен з її представників може її ідейно і політично репрезентувати. І навіть утворення окремої нової партії частиню цієї генерації що не означає, що в ній масмо ідеологічне і політичне оформлення, адекватне дійсному політичному мисленню її ідеології всієї генерації. Всім цим ми хочемо сказати: дійсність, стихія і буття — це одне, а теорія — це щось інше. Теоретичне, ідейно-політичне оформлення не така проста справа. Всім цим визначається значення теорії в оформленні українських політичних сил на сучасному етапі.

Факт, що в УССР протиболішевицькі сили у своєму ідейно-політичному оформлененні пішла не по лінії відновлення до того існуючих партій, а по лінії консолідації і злиття. У ВАПЛІТЕ були і колишні комуністи і соціялісти-революціонери і т. д. Але тут вони творили одне органічне ціле — одну ідейну і духову спільноту. Ідейна і світоглядова суть ВАПЛІТЕ була новим етапом у політичному і духовому розвитку українських політичних сил в УССР і не відповідала жадній з існуючих до того часу партій. Об'єднала їх всіх національна ідея, ідея відродження української нації. І творили вони один рух — Рух Українського Відродження.

Але шлях до такої єдності йде лише через виразне усвідомлення і теоретичне обґрунтування основних провідних ідей нашого часу і генеральної лінії політичного і духовного розвитку.

ВАПЛІТЕ, не зважаючи на те, що в ній були люди, що належали давніше до різних партій та що в мистецькій творчості виявлялися тут різні стилі і напрямки, була вод-

ночас ясно окресленою ідеологічною групою. І це було основою їх духової і організаційної єдності. Микола Куліш, Микола Хвильовий, Аркадій Любченко, Лесь Курбас і ще інші випліттяни — це один світ, один світогляд і одна програма. Наше завдання — відновити цей світ, реставрувати його ідейно-політичні і літературно-естетичні ідеї і принципи, освоїти їх, зробити цей світогляд радянського періоду живим і привітним у нашій біжучій ідейно-теоретичній і практичній політичній і культурній праці.

Згадана частина націоналістів з-під знаку «бліскучого відокремлення» схильна критично ставитись до Хвильового, як до українського комуніста, твори якого, мовляв, с «не раз просто шкідливі для нас через вільне чи невільне виправдування жовтневої революції» і через те, що «він, либо він відштовхувався від «петлюрівського націоналізму» («Час», 29 червня 1947 р.). Така негація Хвильового виростас з відірваності цієї частини націоналістів від революційних процесів на Україні і психологічної ворожості чи несприйняття тих змін і різниць, які внесла в український світ революція 1917 року. Тоді, коли ці націоналісти наставлені до революції, як до джерела розкладу і деморалізації, покоління Хвильового і організація ВАПЛІТЕ сприйняла революцію як універсалне джерело Українського Відродження.

З цього погляду всебічне і правдиве висвітлення того ідейного і духового руху, який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливо велике значення.

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

„Ceterum censeo . . .”

(З нагоди 30-ліття Жовтневої Революції).

І Бєлій і Блок,
Єсенін і Клюев, —
Pocie, Pocie, Pocie — мої!

П. Тичина.

Старатися кількома прикметниковими окресленнями схарактеризувати поняття феномен Росії як матеріально-духовий фактор, що в певному історичному аспекті на одній шостій частині земного гльобу вирішусь її життєві закони і заповнить її свою суттю, с доволі відважним кроком. Той, хто хотів би знайти формулу на характеристику, буде все дуже далекий від її влучності, хоч на око буде здаватись, що він так близької чеї.

В ніякому народі нема стільки суперечностей в його духовій структурі, що в московському.

Коли візьмемо до уваги, напр., його активність, то без сумніву не можна не погодитись з думкою, що московський народ належить до активних народів; він умів хапати за полі благословенні хвилі історії, ті хвилі, в яких, за словами одного філософа, проходить Христос і в яких обома руками

ВАПЛІТЕ.

(Продовження).

2. ШЛЯХ БОРОТЬБИ.

Перед нами фотографічний знімок з листа Миколи Хвильового до Аркадія Любченка. На світлині тільки ось ці слова: «...нашу літературу на широку європейську арену. Словом треба мужатись — наше «впереді».

Привіт всім «бувшим».

Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія!

Тисну руку

Микола Хвильовий.»

Цього листа писав Микола Хвильовий 1927 р. з закордону, де він лікувався, довідавшись, очевидно, про розгром ВАПЛІТЕ. У нас немає сьогодні безпосередніх даних, щоб підтвердити, що хотів сказати Хвильовий словами, що на них ми звернули увагу: «Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія». Але з листа видно, що після розгрому «Вільної» Академії, за якою наглядали, яку від самого початку її існування цікували і яку нарешті розігнали, Хвильовий настроєний оптимістично і по-боевому. «Треба мужатись — наше «впереді». «Впереді» він бачить Державну Академію Української Літератури, в українській державі. Не маючи безпосередніх даних, які б ствердили таке наше розуміння тих слів, ми, проте, на підставі інших «посередніх» даних можемо ствердити, що діяльність Хвильового і ВАПЛІТЕ була скерована саме в цьому напрямі. Повна державна самостійність України, вільний розвиток української культури і всеобще відродження української нації — це була неписана програма того руху, що відомий під назвою «хвильовизм». Цей рух був ідеологічним вивершенням українського ренесансу 20-их років. ВАПЛІТЕ була його легальною організаційною формою і духовним центром.

Воля Хвильового як центральної фігури ідеолога Українського Ренесансу в 20-их роках досить відома. Про те згаданий уже нами член ВАПЛІТЕ і найближчий друг Миколи Хвильового Андрій Любченко у своїх спогадах писав:

«Він завжди перший умів відчути те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й логічно синтезувати її, обертаючи в рушійний чинник, що швидко гуртував віddаних однодумців. Тому саме в

нього зародилася ідея створення півофіційної студії «Урбіно», що збиралась у нього ж на квартирі і була прообразом ВАПЛІТЕ. І саме він, тільки він міг бути надхненником і творцем славнозвісної Вільної Академії, засудженої потім владою, як організації «контр-революційної». Він же, проникливий і невідступний, знайшов дальший вихід у видаванні «Літературного Ярмарку», де під маскою співробітництва правовірних літературних писарів і найдуків фактично продовжувалась лінія ВАПЛІТЕ. А коли і «Ярмарок» розгромлено, не хто інший, як передовсім він спричинився до народження «Пролітфронту», де так само затушковано продовжували існувати традиції і засади ВАПЛІТЕ. Невдачі й труднощі ніколи його не зупиняли — навпаки, спонукували до активнішої дії. Досить притомлений тяжким життям, він проте не розчаровувався. Він твердо вірив у сонячне майбутнє України, лише намагався не обдурювати себе й інших щодо сучасного її «хождення по муках» (А. Любченко — «Його таємниця»).

Ці слова сучасника Хвильового, а також його високомистецька творчість і хвилюючі памфлети, літературна дискусія і організація ВАПЛІТЕ, роман «Вальдшнепі» і сама смерть Хвильового малюють перед нами чітко і ясно профіль цієї небуденної людини — борця й революціонера на тлі цієї бурхливої епохи.

ВАПЛІТЕ почала своє легальне існування в січні 1926 року. До її складу ввійшли найвидатніші українські письменники, які перебували в цей час у тодішній столиці України — Харкові, а саме: М. Хвильовий, М. Куліш, М. Яловий (Ю. Шпол), О. Слісаренко, О. Досвітній, П. Тичина, М. Йогансен, Г. Шкурупій, В. Сосюра, П. Панч, О. Копиленко, Гр. Епік, Ю. Яновський, І. Сенченко та інші.

Характеристичною особливістю ВАПЛІТЕ було її наставлення на високу якість і високу культуру. Літературні противники називали за це ваплітян олімпійцями. І дійсно, до ВАПЛІТЕ з повним правом можна віднести означення її як еліти нації. Це було ясно окреслене середовище, що мало свій світогляд, свою спільну мету, свою естетику і свій стиль, навіть у побуті. Зокрема сучасники звертали увагу на таку деталь, що ваплітяни приділяли велику увагу вивченю європейських мов. Особливо улюбленою і поширену була французька мова. В той час у советській дійсності це видавалось чимсь новим, незвичайним і розцінювалось дуже

часто мало не як «буржуазний забобон». До речі, ту риску, що певною мірою характеризує ваплітан, Хвильовий переніс на геройню свого роману «Вальдшнепі» Аглаю. Вона захоплюється французькою літературою, читає її в оригіналах і в розмові часто користується французькою мовою. Цим самим вона відрізняється від Ганни, яка «не говорить французькою мовою» і коло інтересів якої не виходить поза рамки передової «Правди» чи «Комуніста».

Про значення такого духового і культурного середовища, яким була ВАПЛІТЕ, говорив, між іншими, Лесь Курбас, який належав до цього кола і творив його також у театральнім секторі і засобами театру. В доповіді на театральному диспуті, яка потім була надрукована в журналі «Вапліте» ч. 3, він говорив:

«До революції країні люди або тікають з України або дають себе задушити, зломити характер, талант, культурність. Не в тому річ, щоб, скинувши кобеняка в житті і на сцені, обзавестись фраком, а по суті лишились малорослим, а в тому, щоб своє визволення реалізувати в утворенні таких культурних обставин, які піднімуть пролетаріят України і тих, хто з ним іде, до вершин творчості вселюдського значення...»

«Всякий новий центр, що виростас на природному і догідному ґрунті, викликає до життя тисячі нових сил, що інакше загинули б, утримус біля натурального для себе середовища кращих людей, даючи їм, таким чином, змогу найбільшого зросту».

Цією своею настановою — творити свою власне натуральне середовище на Україні, свій власний центр і підноситись до вершин творчості вселюдського значення, ВАПЛІТЕ творить новий етап у розвитку української політичної свідомості і духовності.

До революції, а також і на початку революції, українська національна інтелігенція мислила ще «всеросійськими» категоріями і гуртувалась в політичних партіях за московськими зразками. Ми мали так само, як і росіяни, своїх с-деків, с-ерів, і т. д. Українська еліта бачила розв'язку всіх проблем на Україні у «світовому поступі» і покладала всі свої надії на російську демократію, на міжнародний пролетаріят, на соціалізм і т. д. Центр світу, надій і сподівань був не на Україні і не в Україні. Філософія життя і теорія української інтелігенції була наслідуванням чужих зразків, а не виростала з природного українського ґрунту. І серед української інтелігенції панівним світоглядом був марксизм. Вона не вірила в себе, в свої сили і не усвідомлювала специфіки українського історичного процесу і відмінності його від російського, що обумовлювало окремий характер і цілі Української Революції.

Згаданий уже нами Лесь Курбас з приводу цього говорив: «Я знаю, що серед україн-

ського громадянства не перевелося із віків рабства засвосне недовір'я у власні сили... У вас (театральних рецензентів — прим, наша) іноді трапляється погана звичка протекціонально похлопати нас по плечу. Бросьте ето... Тільки бо тоді ви станеае дійсним активом молодої української театральної культури, коли відчуєте, що Харків — це ваша столиця, що революція є ваше діло, а не назадництво, тоді тільки замовкнуть (общеруські) атавізми... Я міг би вам показати рецензії на Джімі Гігінса в «Комуністі», де фальшовано дати московських постановок, щоб показати залежність Джімі Гігінса від московських театрів». З обуренням відкидаючи це фальшоване твердження і характеризуючи його як наслідок обще-русського атавізму, Курбас закликає культурних українських робітників «всяким ро-бом пособляти революційним колективам, що с в Харкові і часом під впливом «Березоля» народжуються. Утворити серед них ту атмосферу шляхетного революційного суперництва, атмосферу жвавих диспутів, обговорення і ініціативності, — все те, завдяки чому Харків — столиця України, центр, що дає тон і характер цілій нації, — в майбутньому перетвориться в справжній центр театральної української революційної культури... Український театр ховас в сюбі ті величезні сили і можливості, які з природи речі висовує нова кляса і з новими перспективами нація» («Вапліте», ч. 3 — Лесь Курбас — «Шляхи Березоля»).

Наведені думки Курбаса про шляхи розвитку українського театру, про подолання назадництва і обще-русських атавізмів, з висуненням вимоги творити свій власний духовий і культурний центр в українській столиці і на Україні, цілком відповідають настанові ВАПЛІТЕ. Та це й зрозуміло, коли взяти до уваги відомі факти щільного зв'язку ВАПЛІТЕ з театром «Березоль» та їх спільні зустрічі. Вплив ВАПЛІТЕ і зокрема Хвильового позначився на всіх ділянках суспільного життя і культури цього періоду. Власне, трудно говорити про «вплив». Це була єдина течія, єдиний процес усіх творчих сил України на всіх ділянках українського життя. Заслуга Хвильового була в тому, що він, як уже відзначено вище, «перший умів відчути те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів скопити суть, ясно й ляконічно синтезувати її і через це був творцем нового світогляду і нової ідеології, обертаючи її в рушійний чинник і гуртуючи навколо себе відданих однодумців».

Подолання назадництва, «общеруськості» і курс на власний національний духовий центр — це була лише одна, з цілої низки інших, риса тієї нової ідеології і нового світогляду, що найвиразніше виступала у вапліттян. Це був новий етап і в розумінні самого поняття української нації. Формується нове уявлення образу України. Вклада-

ється новий зміст і надається новий характер українській культурі і духовості. Не у всьому було продовження старих національних традицій. Від деяких з них відштовхувалися, деякі з них заперечувалися. Відштовнування чи заперечування не було запереченням національної суті й національного змісту. Навпаки, це було поглиблення і розгорнення національного, піднесення його на вищий щабель і переростання його в нову дійсність.

Відштовхування і заперечення виступає тут, як принцип розвитку і руху на новий щабель. Ваплітні негують і осуджують «безвольний потяг до провінціяльного прозябання, дореволюційної норми», «самозаконість, самозадоволення», «абсолютну безkritичність», «брак темпераменту сучасності» і «принципіально вороже ставлення до всякої свіжої думки». І висувають гасло: «Геть з консерватизмом!» «У всяких нових обставинах виростає нове завдання. Нове завдання вимагає нових засобів. Швидко тече життя і коли зростає хвиля, що хоче його повернути назад, пливі проти води, при проти рожна, як казав Іван Франко». «Не треба відходити від позицій найактивнішого відношення до сучасності». Треба з'язуватись з передовими інтелектами світових культур, а од минулого брати не форми, що завжди ефемерні, як психологічна мода, а вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи». Тому прямування до досягнень науки, до наукового світогляду до раціоналізації та науковості у всіх ділянках людської створчості».

Всі ці слова виписані нами з тієї ж доповіді Курбаса, що її поміщено у журналі «Вапліте» ч. 3. Те ж саме проголошував і Хвильовий у своїх «Думках проти течії» та інших памфлетах. Залишається враження надзвичайної узгідненості — так, ніби Курбас складав доповідь про розвиток українського театру і шляхи «Березоля» за тезами Хвильового, відповідно їх застосовуючи в театральній діянці.

Активне відношення до сучасності, що про нього говорить Курбас, як про позиції «Березоля», є невіпадковою фразою. В іншому місці Курбас цілком ясно відзначає, що він у своєму театрі виходить «од нової, не пасивної, а життя змінюючої установки». Цікаве, що й мистець І. Вроня на сторінках журналу «Вапліте» у статті «На шляхах революційного мистецтва» виходить з тієї ж самої установки. Він пише: «Все дареволюційне українське мистецтво носить тавро глухого провінціалізму, плоского побутовізму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства, поруч з низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». І далі, перевіляючи творчість деяких українських мистців, І. Вроня пише: «Бурачек — тонкий і чутливий пейзажист — імпресіоніст, але ж

імпресіоністичне світосприймання — зовсім не наше сучасне революційне активне світосприймання (підкр. наше).

Активізм і волонтеризм — це одна з рис українського світогляду радянського періоду, який найбільше виявився в добу українського ренесансу 20-их років в УРСР. Вживаемо термін «радянський період» цілком свідомо, відрізняючи його від терміну «советський», що с тотожній з «малоросійським». Справа в тому, що український ренесанс 20-их років і ті сили, що в ньому діяли, не можна утотожнювати ані з універівчиною, ані з советським малоросійством — тобто пристосовництвом до окупанта і опортунізмом тих українських сил, які ідейно розброялись і стали покірними служами Москви — як «пролетарського центру». Український ренесанс 20-их років є продовженням національної лінії і творчістю національних сил, але на новому етапі і з новим ідейно-світоглядовим підложжям. Це досить ясно видно з виступу того ж таки Курбаса, який між іншим, відзначає: «Характерно, що між методами, наставленнями і смаками театрального відділу мистецтва УНР та методами, до яких часом спихає ГПО УРСР (Головну Пол. Освіту УРСР) «воїнствуючий» обиватель — більше спільнотного, як одмінного. Так от факти громадської психології співіняються проти економічної та політичної дійсності. Революційна течія в українському театрі, протиставляючи себе провінціяльності, селянськості та натуралізму психологічної УНР, — мусить принести з собою натомість до логічного кінця доведене не фальшоване культурне самовизначення»... (там же).

І дійсно, московсько-большевицька політика ще й донині охоче дозволяє і навіть культивує так звану національну форму на Україні, втискаючи в неї свій зміст. Українцям дозволено рядитись в широкі сині шаровари, носити українську сорочку і співати українських народних пісень. Але ж знову таки — лише таких пісень, де виявляється ота провінціяльність і селянськість і старанно поминається українська історична геройчна пісня. Етнографічний натуралізм, що був такий властивий «психологічній УНР» не страшний для Москви. Навпаки, вона його підтримує з подвійною метою, а саме: в цих нешкідливих формах підтримати ілюзію національної свободи українців в УРСР і затримати розвиток українського мистецтва і культури на рівні «глухого провінціалізму» пролетарського малоросійського стилізаторства і малоросійсько-советської ідеології з тим, щоб накинути свою «вищу культуру», культуру московську і асимілювати українське населення.

Хвильовизм і ВАПЛІТЕ, як породження Української Революції і українського Відродження, на новому етапі скеровані в протилемному напрямі. З ідеології ВАПЛІТЕ

і нового українського світогляду, творцем якого вона була, випливає і естетика і погляди на мистецтво.

«Можна вірити тільки в те мистецтво, що просуває вперед всю будову мислі, відчуття, побуту для боротьби за завтра і для примінення його... Громадська позиція лягас, природно, в основу шляхів «Березоля», його мистецької продукції. Театр, як і всяке мистецтво... мусить не забувати акцентувати свою виховну ролю. Лише в епохи занепаду, в часи вмирання кляси, що себе пережила, театр стає забавою, чистим відпочинком, розвагою...

Тут справа в тому, щоб сьогоднішнє гасло завтра зробилося інсінктом, а начинаний світогляд органічним світовідчуванням... Мистецтво нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів. Треба розглядати мистецтво в динамічному процесі передачі світовідчуваючих ідеологічних змістів, а не в його статиці. Немає і не може бути ні стабілізації, ні повороту назад. В наш переходовий час нема і не може бути стилю, на якому ми могли б стабілізуватись. Бо стиль наш — це динаміка становлення, це динаміка формальних тенденцій в мистецтві, що так само шукають свого завершення, своєї повності, так як шукає їх наше життя в економіці та політиці. На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм, що котиться до звичайного безвольного натурализму. Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів. Колosalне завдання виростас перед нашим мистецтвом змінити в корені світовідчування нашої відсталості» (там же).

Підкреслені нами слова про «шукання нашого сучасного обличчя нації» і про «змінити в корені світовідчування нашої відсталості» с дуже характеристичним для ВАПЛІТЕ. Це було загальне наставлення, і в ньому ідеологічна суть вапліянства.

Шукання нового сучасного обличчя української нації — це типова риса нового етапу в розвитку української духовості і нового українського світогляду доби ренесансу.

Старе поняття України, як образ вишневих садків коло хати, біленьких хаток і заквітчаних хуторів, у процесі революції відходило в минуле. Стало ясно, що такої України вже не може бути. «І в образах колективного «просвітянина» в памфлетах М. Хвильового, герой «Печатки» Б. Антоненка-Давидовича, дядька Тараса в Кулішевому «Міні Мазайлі», покоління двадцятих років розпрощалось з цією Україною. Іноді з сльозами, іноді з глумом розчарованої надії, — як цілком слушно відзначає Ю. Шерех (Дивись Збірник МУР'я ч. 1, ст. 56). Були й такі, що зміст революції вбачали в цілковитому запереченні тієї вишневої України: «Виш-

неві садки — під сокиру!» «Це було заперечення, піднесене в принцип... Це були закономірні в кожному процесі крайності. Ці люди теж шукали нового образу України. «Але не ім судилося її знайти. Її знайшли ті, хто спромігся на синтезу» (там же). Її знайшов Хвильовий у своїх «Вальдшнепах». Коли ми читасмо, скажімо, ось ці признання Хвильового: «Я до безумства люблю наші українські степи, де промчалася синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати»), знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни», — то ми вже ясно відчуваємо, що Україна — це вже не лише «садок вишневий коло хати», а й майбутні городи. І в степах українських не лише високі козацькі могили стоять та сумують. Тут промчалась нова синя буря громадянської баталії. Це вже нова Україна.

Для попередніх поколінь Україна — це насамперед село. Дядько Тарас у п'ссі Куліша «Міна Мазайлі» надто радіс, коли почув старі козацькі прізвища Дорошенка і Сагайдачного. І як же він прикро розчаровується, почувши, що цей Дорошенко і Сагайдачний с робітники — металісти і працюють на великому машинобудівельному заводі. В уяві дядька Тараса це ніяк не в'яжеться. Для нього робітник — це щось не українське, і велике місто — це вже не Україна. Покоління 20-их років, навпаки, саме тут шукає нового образу України. Хвильовий кидас гасло: «Дайош пролетаріят!», яке розумілось, як українізація міста і робітничої кляси України. Підмогильний пише роман «Місто», де показує, «як селюк скоряється місту, щоб скорити місто», Михайло Івченко ставить проблему створення нового психологічного типу українця, Борис Антоненко-Давидович шукає України в шахтах Донбасу, Юрій Яновський «поетизує, як серце нової України — портову Одесу».

Нову Україну знайшли «всі ті, хто спромігся на синтезу — принаймні знайшли шлях до неї. Вони вилили в поняття України новий зміст. Вони заперечили старе не в ім'я того, щоб його відкинути, а ім'я того, щоб надхнати його новим життям. І їм пощастило це зробити. В цьому зміст українського культурного ренесансу 20-их років... Така суть ідеологічно-літературного руху, який ми звикли зв'язувати з ім'ям Хвильового, хоч він далеко ширший» (там же).

Село вже не протиставляється місту, а іде до міста, щоб його скорити і зробити українським. І, з другого боку, саме село в процесі революції перероджується і психологічно наближається до міста. Така тенденція часу і вона знаходить у творчості вапліянів свій вислів і своє ідеологічне оформлення. Це особливо яскраво можна проілюструвати уривком із статті Миколи Хвильового — «Соціологічний еквівалент»

(«Вапліте» ч. 1). Хвильовий порівнює підхід до села і його бачення у творчості двох українських письменників — Косинки і І. Сенченка і знаходить таку різницю:

«Косинка дивиться на село очима вразливого лірика... В поле його овиду попадають тільки ті явища і ті люди, які відповідають його уявленню села, як певної економічної категорії, не як динамічній суспільній одиниці, а як виключній психіці, як абсолютному антитипу до города, як певній статичній одиниці...

Ці люди — несвідома маса. В їхніх словах «капітал» звучить страшенно неприродно. Це не куркулі, не середняки, не незможники. Це темна атавістична сила. Це — по суті, хоч це й дивно, зовсім не село. Це реакційне коло на фоні сільського пейзажу».

«І. Сенченко, не будучи, селописцем, показав нам справжнє село, продовживши в цьому сенсі Винниченка. Він дав нам цілу галерію негативних типів, він поставив своїх героїв на страшенно непривітливий фон селянської дійсності. Але й темні типи і відворотна дійсність не несуть в ваше серце сумнівів, бо за ними ви бачите ледве памітні силуети людей — більш досконалого життя. Ви відчуваєте подих справжнього життя, обличчя непереможної сили основних законів громадянського розвитку. Це вже люди діла, це вже не абстрактна сила, а цілком конкретні одиниці. Але це люди і цілком нової вдачі і нових філософських міркувань... Це вже не той хохол, що три години чухався, — ці люди не бояться небезпеки. «Тим краще, — каже один герой, — де небезпека, там завжди можна показати свіс уміння орієнтуватись... і не ловити гав». Це «економісти». Вони люблять дивитись вперед, в корінь... Ці люди живляться навіть з ідеї національного відродження... Всі хотіть сп'ястися на щаблі життя. Це і справді цікава галерія «нових людей», від цих оповідань і справді пахне життям, любов'ю, працею, непевністю і стражданням. Все тут рівне на місто. Словом Сенченко прекрасно показав нам сучасну провінцію в потенціях економічного розвитку».

Ми не вдаємося тут в аналізу того, наскільки правильно Хвильовий характеризує творчість даних письменників і наскільки вдало обрав він цих двох письменників для протиставлення і порівнання. Для нас по-кищо важливе побачити тенденцію протиставлення. Приглядаючись до образу українського селянина в оповіданні «Перегони» І Сенченка, Хвильовий відзначає: «Перед нами, як живе, стоїть засмучене обличчя старосвітського села, і ми бачимо, як під цими «стріхами» доживають свої остан-

ні дні ідеали імпотентного світогляду».. (там же).

Ідеологічний сенс ствердження таких процесів на селі, як противного явища, не потребує дальнього розкриття і пояснення. Мова йде про формування нового обличчя української нації, про зміну в корені світовідчування нашої відсталості, про подолання з віків рабства засвоєного недовір'я у власні сили, про зняття тавра глухого провінціалізму і психологічного назадництва, про народження нових людей з новим активістичним світосприйманням і про творення нового більш досконалого життя в процесі української революції. Це те, що привертало увагу ваплітян, що вони підтримували і пропагували у своїй творчості і що визначило шлях боротьби ВАПЛІТЕ та її ідеологічні позиції.

Мета ясна: Це «до логічного кінця доведене не фальшоване культурне самовизначення» України і піднесення української культури «до вершин творчости вселюдського значення» (Курбас). Шлях теж ясний і освідомлений: «Нація тільки тоді зможе себе культурно виявити, коли знайде її одній властивий шлях розвитку».

Українська Самостійна Держава є необхідною передумовою розвитку української культури і відродження української нації. Це неминучий і природний вияв процесу української історії. «Коли якась нація (про це вже давно й не раз писалось) виявляє свою волю протягом віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення класових сил, з другого боку — вносять елемент хаосу вже в світоглий загально-історичний процес. Змазувати самостійність марксизмом — значить не розуміти, що Україна буде пляцдармом для контрреволюції, доки не прийде до природного стану, який Західня Європа пройшла в часі оформлення національних держав» (М. Хвильовий).

Український визвольний рух і національно-культурне відродження української нації с невід'ємною часткою великого прогресивного руху цілого людства і з явищем революційним і прогресивним. Моральним обов'язком і призначенням ідейної української інтелігенції є очолити цей могутній процес відродження української нації, бути оформленителями його ідеології і творити нове життя так, як творили хоробрі на протязі тисячі років» (М. Хвильовий — «Вальдшнепи»).

Такі основні ідеї хвильовизму і ВАПЛІТЕ і такий шлях боротьби за їх здійснення.

(Далі буде).

та племінник, син сестри Анастасії, граф Пилип Штенфліхт. Врешті, і сама гетьманівна Ганна Орлик, сидячи в Польщі, допомагала в політичних справах спочатку своєму чоловікові, а потім і синові.

Отак майже до 60-х років 18 ст. українська еміграція тримала в своїх руках прапор незалежності України. Вона була репрезентована, насамперед Орликами, батьком і сином. Вони вважали основним завданням пов'язати ідею незалежності і, по можливості, з'єднати Україну (З'єднання Право- і Лівобережної України і тут на першому пляні) з європейською проблематикою того часу. Вони пропагували Україну, як країну, що при деяких умовах могла зневалізувати ту загрозу, яка насувалася на Європу зі Сходу. Для європейської рівноваги було потрібне існування сильної, з'єднаної України — це була альфа і омега політики мазепинців в Європі, може, на якесь півстоліття.

Література:

Борщак І., Великий Мазепинець Григорій Орлик, Львів 1932.

Борщак І., Вивід Прав України, Стара Україна, Львів 1925, I—II.

Борщак І., Гетьман Пилип Орлик і Франція, Зап. Наук. Тов. ім. Шев., Львів 1924, т. 134—135.

Борщак І., Orlikiana, Хліборобська Україна 1922—1923, Збір. VII—VIII.

Допрос Григорія Герцика, Кіевська Старина 1883, III.

Єнзен А., Орлик у Швеції, Зап. Наук. Тов. ім. Шев., Львів 1909, т. 92.

Костомаров Н., Мазепа и мазепинцы, С. Петербург 1885.

Крупницький Б., Гетьман П. Орлик (1672—1742). Огляд його політичної діяльності. Праці Укр. Наук. Інституту, Варшава 1938, т. 42.

Крупницький Б., З життя першої української еміграції. I. Анна Орлик і Анна Войнаровська. До арешту генерального осавула Григорія Герцика. Праці Укр. Істор.-Філолог. Тов. в Празі, Прага 1941, т. III.

Крупницький Б., Карл XII і східно-європейські коаліції 18 ст., Стежі, Іннсбрук—Мюнхен 1946—1947, ч. 5—10.

Крупницький Б., Пилип Орлик і Сава Чалий. Практики Укр. Істор.-Філолог. Тов. в Празі, Прага 1939, т. II.

Листування Орлика й інших. Членія Імперат. Общества Истории и Древ. Рос., Москва 1847, I.

Сборникъ статей и материаловъ по истории Юго-Западной Россіи, Кіевъ 1916.

Эварницкій Д., Исторія запорожскихъ козаковъ, С. Петербургъ 1897, III.

ПЕТРО ГОЛУВЕНКО.

ВАПЛІТЕ.

(Продовження).

ІІІ. СЛІДАМИ ПРОМЕТЕЯ.

ІЗ ЗАПИСОК.

«Не родися щасливий, а родися у сорочці», — так говорить народня приповідка. Я, очевидно, родився в сорочці і мабуть через те живу тепер більш, ніж щасливо. Правда, на це щастя можна по-різному дивитися, але я, наприклад, кажу, що не належну ні до філософів, ні до людей з ідеалами (і порожніми кішенями), що все критикують і, врешті, дохнуть під тинами і парканами.

Я простиш собі смертний з здоровим глузdom, гнучкою спиною і дотепними руками.

Ви усміхаетесь: «з гнучкою спиною», хе-хе-хе. Я чую ваш смішок, але мені зовсім це байдуже, бо вірю я тільки в цю спину — гнучку, коли треба, і чудово струнку в інших випадках. Спина моя — мій батіг, мій чудесний килим самольот, мій патрон і претектор. Вона, гнучка, як в'юн...

Смійся, скептику і філософе, — я маю панцер своєї філософії і мені байдуже...

ЗАПОВІТИ.

«Перша з них: слухняність, бо тільки той, хто слухає, має перспективи в майбутнє. За нею слідом йде покора. Блажен, хто покоряється мовччи і не дратує слуху понад вами сущого зайвими і непотрібними словами, а найпаче виглядом, що тайт в собі недоволення і начатки бунту. Третя заповідь моя така ж розумна, як і необхідна: мовчання. Мовчіть. Зашийте уста ваші і не писніть. Будьте, як риба. І ви переуспінете і далеко і високо підніметесь по щаблях вашого щастя. І четверта заповідь ваша: **пресими-кайтесь.** Лижітте черевики... Витгинайте хребет, не жалійте спини: ви її раз погнете, а вона винесе тиличу раз із небезпеки. Не кажіть собі: «не можу» — плавуйте. Обніміть коліна, здуйте порошилку з лякерок вашого пана. Затайте дух. І вам скажуть: це прекрасний холуй і черкнуть носком по вашому носі. І ви на вершку блаженства.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОВГРУНТУВАННЯ.

Читачу мій, — я ретельний, я прекрасний холуй. Я не соромлюсь. Навпаки, я з гордощами ношу це ім'я... Холуй — не лайка, це честь. Холуй — це система, така ж прекрасна, як всі інші системи, але незмірно глибша за них...

Передо мною були тисячі тисяч пророків, що бажали вивести людство на новий шлях. Але за ними йшло неминуче банкрутство... Всі втрачали силу прекрасних слів, молодість, здоров'я, а за ними й надію на те, що колись на землі буде по слову іх.

Божевілля, нісенітниця. Все йшло своїм порядком, бо ніхто не почув, чим діше і чого бажає незрівнianий Пій. **Пій** — все суще над нами. Ніхто не поглянув на душу людини, і не вивчив її такою, як вона є: — душа холуя. Всі дерлись по зорі один поперед одного і тільки збільшували суму людських страждань. Бо всі хотіли бути Прометеями і, йдучи цим шляхом, ішли проти своєї справжньої природи — природи незрівнianо прекрасного холуя. Хто вам скаже, що ви Прометей? Це непорозуміння: Прометей — мрія, ви — реальність. Чого ж ви хочете тікати від своєї справжньої суті?

Обминайте криваву тінь Прометея. Юнаки, дивіться на мене: мені тридцять років, але я проживше три рази по тридцять і буду щасливий — з дебелім тілом, червоними щоками, гнучким хребтом і гумовими ногами.

У СЕБЕ ВДОМА.

Я знаю: світ ще не ввесь охолуйся і багато там є непотрібного. Через це я стежу за дітьми, щоб не зблісали з призначеного їм землею холуйства.

У мене своя система: я гукаю Ведмедя (так звати моого сина) і ласкаво запитую його:

— Скажи мені, моя крихітко, перед чим ти повинен нагинатись?

— Перед Пієм, таточку.

— А що є Пієм?

— Пій — все, що над нами суще.
 — Наприклад?
 — Іван Степанович Дуля — голова вашого правління.
 — Хороше! — б'ю я в долоні і проваджу іспит далі.
 — А чи вміш же ти добре нагинатися?
 — Мама каже, що я добре це роблю. Мене навіть погладив колись сам Пій...

У моого синка завжди світле личко і яєні бліскучі очі... Кров моя і плоть моя! І тоді в екстазі батьківського чуття я стаю на четверки і кричу весело і радісно: плаузуй, дивись, як це робить твій тато. Вигни спину. Припади доземлі. Зроби щасливі очі.

І ми в двох плаузмо по підлозі.

— Хто краще? — врешті питаюсь я. І мій синок відповідає мені:

— Я, тоточку, я молодший, і в мене хребет, як із гуми.

Я люблю свій витвір і хочу, щоб таким було все людство...

Слухайте, дивіться далі. Ось він увивається вужем: блискавка, стріла, Гума! Потім стас на задні лапки і покірно схиляє голову.

Очі йому — безмежна покора.

Руки йому — безмежний терпець.

Ноги йому — стовб віри і утвердження.

Скажи: «стій» і він буде стояти сто, тисячу, мільйон літ. — Це найбільший майбутній Холуй...

НА РОБОТІ.

(Із моєї записної книжки за 1918 рік).

...Я був у той час на вершку слави, і мое ім'я наводило жах серед нащадків Прометея. Але чим більше ненавіділи мене вони, тим я був у більшій ласці Пія...

...Іх привели дванадцять голодних, обідрианих бунтарів. — Бий, — закричав він, — мерзотнику, — і наблизивши, плюнув мені в лиці.

Я ударив його в щелепи — так, як уміє бити холуй, коли за спину у нього стоять всемогучий Пій...

Мої записи не закінчені. Я показав тільки фрагмент холуйства, найвищі зразки якого передуть перед вами далі. Це тільки початок. Холуйство, як і всякий процес, починається з дрібниць і поступово набирає діапазону і розмаху.

...Не хвильуйтесь, не мисліть.

Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод. Уникайте думок, як свідків. Дивіться у вічі Пісві — там океан надхнення для вас. (Прислухайтесь, як діши Пій — і досить.

«Мисль бо ізреченна есть ложь», — і хто поручиться, що ви не скажете не те, що треба. От через цю, дбаючи за вас, я говорю: затуліть рота, або краше попросіть, щоб його вам заткнули. Так безпечніше. Іноді, щоб продемонструвати свою волю, можете сказати собі мовчазно: «а все таки нічого». Ніби мовчите і говорите разом...

Дивіться у рот Пісві: його слова — ваші слова. Звідсіль сдиномисліс. А де сдиномисліс — там спокій. У очі пильно вглядайтесь, — бо його погляд — ваш погляд. І він не буде екоса дивитись.

Ви вагаєтесь? Ви не хочете бути холуси? Дух Прометея, що живе у вас? Залиште. Ваш шлях величного і незрівняного Холуя.

Так починається перше число журналу «Валліте». Замість літературного маніфесту чи декларації, як це по традиції робить кожна нова літературна організація, редакція «Валліте» помістила на першому місці це, не вибагливе своєю формою, оповідання.

Не думасмо, щоб це було випадковістю.

Що ж хотіла сказати цим оповіданням редакція? Чому надала йому такого значення?

Літературні противники ВАПЛІТЕ розшифрували обриси цієї сатири і визначили позиції автора так: «Пролетарська література у нього виступає під соковитим псевдонімом (Холуй) так само, як і партія, що цією літературою керує (Пій — все суще над нами). Це грязненький випад проти самої партії» (Літ. Га-

зета № 12/1927). Отже, літературні противники ВАПЛІТЕ з ВУСПП-у (Всесукаїнська Спілка Пролетарських Письменників) сприйняли сатири «Із записок» на свою адресу. ВУСПП, мовляв, в очах ВАПЛІТЕ — це і є той холуй, який преємистає перед партією, гне спину, слухняно виконує її накази, покоряється мовчкі і не дратус слуху «понад нами сущого», тобто партії, здивими і непотрібними словами. Не могли, очевидно, вуспівці пропустити поза увагою такий прозорий натяк, що його висловлено в порадах холуя: «Дивіться у рот Пісві: його слова — ваші слова. Звідсіль сдиномисліс. А де сдиномисліс — там спокій»... «Дивіться у вічі Пісві — там океан надхнення для вас. Прислухайтесь, як діши Пій — і досить».

Було б дивним, як би автор «Із записок» визнав рациєю за вуспівцями в такому іх розумінні образі цього оповідання. Це означало б одверто визнати свою ворожість до партії. Можливо навіть, що й справді сатира не мала на прицілі безпосередньо ВУСПП і партію, а подає ці два символічні образи — холуя і Пія як образи цілої підсоветської дійсності. Холуй — це одна з найголовіших і найяскравіших рис цілої большевицької системи — як системи наскрізь бюрократичної і тотальної.

Проте, образ холуя «Із записок» мимоволі асоціється саме з ВУСПП-ом. Коли ми переглядаємо полеміку ВАПЛІТЕ і ВУСПП'у, то подібну ж характеристику, як до холуя, цілком одверто прикладається і до ВУСПП'у. Хвильовий, наприклад, у своєму одвертом листі до Володимира Коряка пише: «Прислужуйтесь на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки» («Валліте», ч. 5).

ВАПЛІТЕ, відкидаючи обвинувачення ВУСПП'у, у своїх статтях стверджує, що сатира скерована іменно проти холуйзму вуспівців. Її обвинувачення і запеки на адресу виспівців майже дослівно збігаються з відповідною характеристикою холуйзму в оповіданні «Із записок». ВАПЛІТЕ пише до вуспівців: «Витопчтесь на місці, а життя перемагас. Талант, що дало вам суспільство, ви, боячись поворухнути мозком, любісінко зарили в землю. Мислення ви ототожнюєте з ерессю. (Із записок): «...не хвильуйтесь, не мисліть. Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод... Мисль бо ізречення есть ложь, — і хто поручиться, що ви не скажете не те, що треба...») Закон: «аналізую і творю» — ви відмінили сліпим «вірую і ісповідує» (Із записок: «Ноги йому — стовп віри і утвердження»). Замість ланцетом — ви орудуете ладаном (Із записок: «блажен, хто покоряється мовчкі»). «Роблю і помиллюся і в роботі шукаю синтези» — ви одкідаєте, як щось непримустиме, бо для цього треба знання і мужність — але у вас нема ні того, ні другого» (Із записок: «Затуліть рота або краче попросіть, щоб його вам затулили. Так безпечніше»...).

Холуй з вуспівців, в особі критиків Коваленка, Коряка, Новицького, Машкіна, знаходить свою аналогію в найтривожному його вияві — в прислужництві перед большевицькою партією, «щоб замазати старі трішки», і в намаганні свою вірність партії довести не лише декламаціями і ортодоксальним дотриманням принципів марксизму і генеральної лінії партії, а й доносами на членів ВАПЛІТЕ в зраді марксизму і порушенні постанов партії. Свідомо чи несвідомо літературні холуї з ВУСПП'у ставали на послуги НКВД. І це не випадково в оповідання «Із записок» вставлено також розділ: «На роботі» (Із моєї записної книжки за 1918 рік). Герой оповідання — Холуй у 1918 році був «на роботі» в ЧК (НКВД) і його ім'я «наводило жах серед нащадків Прометея» — «голодних і обідрианих бунтарів». Дуже прозорий натяк на українських повстасів з часів визвольної боротьби 1917—1920 років. Тоді Холуй «був у найбільшій ласці у Пія» і він бив так, «як уміє бити холуй, коли за спину у нього стоять всемогучий Пій»...

Чи не в такій же ролі «р'ётельного холуя» виступали вуспівські холуї в нових обставинах? Часи змінилися і змінилися методи боротьби, але суть

Холуя лишилась та ж сама. Він переносить свою суть і в літературу. Доведений до крайніх меж обурення, член ВАПЛІТЕ Микола Куліш запитує: «Критика це, чи прокурорський допит?» І це запитання ставить, як заголовок своєї полемічної статті, скерованої проти ВУСПП'я («Вапліте», ч. 5).

Вуспівці відчували і знали, що в боротьбі з ВАПЛІТЕ їх завжди підтримає партія. І вони вели відповідну «роботу» з такою ретельністю і «смілістю», на яку здатний холуй, «коли за спиною у нього стоїть всемогущий Пій»... Це змусило ВАПЛІТЕ все в третьому числі свого журналу помістити редакційну статтю «Наше сьогодні», де вона відповідає на всі запитання і обвинувачення і визначає свої ідейно-мистецькі позиції в літературному процесі радянської України.

«Така наша дійсність, — з гіркотою відзначає редакція ВАПЛІТЕ у згаданій статті. — Вона (дійсність) приневолює скласти тимчасово бойову зброю письменника й озбріться розвідками і цитатами, щоб тільки зупинити татарський похід «пролетарського лицарства», яке в боротьбі з пролетарським письменником як щитом захищається, ветхозаветними маніфестами й деклямаціями, запевнюючи компартію й радянську владу про свою лояльність... Ми будемо рішуче боротись за те, щоб рятувати молоді пагінки пролетарської літератури від «собачих завулків», куди дуже сумлінно з молодецьким свистом гонить її єдиний фронт кова-коряко-новицько-машківської критики, що походить від «крик», до того ж істеричний». «Немає у нас критики, що могла б стати бодай одним щаблем вище вузько-групових інтересів», видряпавшись з давніою заялозених схем і традицій селянської обмеженості і тільки здатна на грубу лайку»...

І далі, говорячи про свої позиції в українському літературному процесі, ВАПЛІТЕ відзначає два шляхи розвитку української літератури. «Перший: шлях консолідації письменницьких сил для відповідної творчої роботи з втіленням до неї талановитішої, вдумливішої молоді, спрямованої в річище української літератури, з вимогою глибшої учоби і письменницької кваліфікації — ВАПЛІТЕ, а трохи згодом стали на нього й країні київські письменники, зорганізувавши МАРС («Майстерня революційного слова»), цілях безсумнівно революційний. Другий — потопу деклярацій, маніфестів — Молодняк, ВУСПП, що є «ліво-революційний», або поворот назад в перші роки по-військовому комунізмі, коли дійсно доцільно й необхідно було діяти скоком та маніфестами, оскільки реально в мистецтво ще нічого було вкласти, отже, об'єктивно шляхом реакційним»... «Переможе той, хто даст роботу письменника — літературу, хто діде до робітника не солодкими словами маніфesta, а книжкою запашної революції і сміливим словом безщадної боротьби з намулями нашого побуту!» «Не можемо ігнорувати істини (бо вона над усе), щоб відзначити, що всі оповідання першого вуспівського журналу... цілком розходяться з вуспівськими декляраціями». «Пролетаріят потрібне не декларативних деклямацій про вірність димарям і сиренам! Пролетаріят потрібне не підсологеніх — байдорих літературних фактів, байдорих не тільки в патосі соціалістичного будівництва, а й у боротьбі з намулями й казенциною».

З цього приводу Микола Хвильовий у першому числі журналу «Вапліте» також писав:

«Ta доки ж ми будемо плентатись позаду?! Коли ж нарешті над нашою хохландією заграють сурми Великої перемоги? Коли ж нарешті Жовтнева література покаже, які можна творити чудеса під пропором пролетарія!» (М. Хвильовий — «Соціологічний еквівалент»).

Зокрема, торкаючись критичних розвідок відомого ортодокса В. Коряка, М. Хвильовий зауважує: «Хіба нас цікавить те, що Кальченко написав «Заводські мотиви», що Василенко надрукував «чудову річ» — «Моцарта»? Хіба ми про це не знаємо з хроніки?»

«... Нас цікавить, що в цих «Заводських моти-

вах», що в цьому «Моцарті», які соціальні процеси одбилися, які настрої відзеркалюються, на якому художньому рівні стоять ці оповідання... — А, налийте! Знаємо вас, академіків! Вам би тільки «шведські могили» та фашист Донцов»... — іронізує при цьому Хвильовий, натякаючи на постійні обвинувачення і підозри з боку вуспівських ортодоксів типу Коряка в симпатіях ВАПЛІТЕ до геройчного минулого України і до українського націоналізму в його протиставленні до Москви. Між іншим, Хвильовий в тій самій статті, маючи на увазі тенденцію обвинувачувати ВАПЛІТЕ в націоналізмі, цитуючи Коряка, пише: «Вони творять для вічності, а не для конкретного читача. Творять для нації (курсив Коряка), а не для мас... Взагалі тут творчість для Європи». А хіба Коряк не творить для нації з підкресленням? Словом, ми раптом переконуємося, що коли «постулати» вживає Коряк, то це — страшенно інтернаціонально, «і для» (очевидно для пролетаріату!). Але коли до цих «постулатів» підіде хтось інший, то це спеціально для «нації» з підкресленням, себто для націоналізму» («Вапліте», ч. 1).

До написників на ВАПЛІТЕ належав також проф. Машкін, який помістив статтю про ВАПЛІТЕ у журналі «Більшовик України» № 4. Редакція «Вапліте», відгукуючись на цю статтю Машкіна, писала:

«Логіка проф. Машкіна дуже ясна — звести художню творчість членів ВАПЛІТЕ до демонстрації певних еретичних ідей в літературі, а значить і в політиці... «Машкін, підходячи до «Вапліте» з певним упередженням, пише: «Основними художніми образами альманаху («Вапліте») є герой. Протиставляється їм «юрба». Професор Машкін, очевидно, «ужасний масовик». Він десь, певно, згадав про памфлети Хвильового і його атестацію масовизму, а тепер підвернулася нагода і... ось же вам антимасовикам. Логіка аж надто проста. «Вапліте» проти масовизму. А коли це так, то вони, значить, за індивідуалізм (філософський, очевидно), за фабрикацію геройів і т. д.

«Ми йому ще раз нагадаємо, що «ВАПЛІТЕ» відкинуло лише служанський масовизм, тобто: вечірки, вечорниці і т. д., вважаючи за масову роботу письменника тираж його творів. Наприкінці нагадаємо нашому професору слова Плеханова, які прихильнику масовизму прийдуться, очевидно, зовсім не до смаку: «Торжеством художественного творчества являеться изображение личностей, принимающих участі в великом прогрессивном движении человечества, слушающих носительницами великих мировых идей».

«Машкін, будучи знавцем і теоретиком літератури, навмисне переплутав поняття з певними науковими значеннями, переслідуючи якусь мету, що не має нічого спільного з літературою. Остільки це етично, науково і т. д., хай судять самі читачі» («Вапліте», ч. 3).

Коли стежимо за полемікою ВАПЛІТЕ з її противниками, впадає в очі, що ВАПЛІТЕ не лише борониться, але й нападає. Вона твердо стоїть на своїх позиціях, почуваючи свою ідейну і моральну перевагу. Борониться і нападає ВАПЛІТЕ, користаючись цитатами з Маркса, Плеханова, Леніна і Сталіна і посилаючись на ухвали партії, але при цьому боронить не букву марксизму чи того або іншого параграфу ухвал партії, а українську справу. Було б наївним думати, що ВАПЛІТЕ в цей час ще вірила у ширість і добрі наміри большевицької партії на Україні. В цей час для ваплітян стало вже цілком ясно, що партія «потіхесенку та полегесеньку» перетворювалася на собірника земель руських і марксизму інтерпретувала і використовувала в інтересах московського імперіалізму і великороджавного шовінізму. Тепер уже й ваплітняни розуміли, що большевізм — це реакція і контрреволюція, яка заводила революцію в «раковину з калом», як гостро висловився один з героїв Миколи Хвильового. В цій ситуації ідейно-політичні позиції ВАПЛІТЕ були, безсумнівно, революційними і прогресивними. ВАПЛІТЕ боролася за послідоване і безкомпромісне здійснення клічів і гасел великої української національної революції 1917 року.

Микола Хвильовий устами свого героя — Аглай з роману «Вальдштепі» проголошує, що в особі українського націоналізму на історичну арену виходить молодий прогресивний фактор, «який не дає і не дасть спокою російському мракобесію». Ці слова говорить Аглай прямо в вічі новому носієві російського мракобесія — професорів марксизму і большевикові. Аналогічну ж поставу до нової хвилі російського мракобесія в новому червоному офарбленні займає і ВАПЛІТЕ. Хвильовисти з ВАПЛІТЕ вели безпощадну і з подиву гідною відвагою боротьбу проти московського великороджаного шовінізму. Особливо великого розголосу в цій боротьбі набрало опублікування в журналі «Вапліте» листа Максима Горького і полеміка з А. Селівановським. В статті «Наше сьогодні» редакція «Вапліте» писала: «Максим Горький має мужність із Соренто виступати з «інтернаціоналізмом» значно ясніше, ніж здавлений радянськими умовами А. Селівановський. Але перед розмовами про цього «інтернаціоналіста» ми хочемо подати до відому радянської громадськості такого от цікавого листа одного з країн руських письменників, залишаючи ортографію:

«Мнъ кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие (не думайте, что М. Горький не знает из украинских письменников, хоча б М. Коцюбинского, з яким вин разом жив на Капрі, — див. повну збирку його творів, т. XVI, стор. 333 — ред.) тоже ненужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различия наречий — стремятся сделать наречие языком, но еще и утихают тѣх великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия». — А. Пѣшковъ. 1926 г. Май.

Гадаємо, що далі продовжувати цього листа немає жадної потреби — все ясно... Все це давно вже засуджене XII з'їздом ВКП(б) та Червневим плenу́мом ЦК КП(б)У, про який, до речі, згадує сам А. Селівановський, що, на жаль, не втізвав себе у відомій частині цих резолюцій, хоч вони для всіх, в тім числі й для редакції «На літературному посту», крім М. Горького, с безумовно обов'язкові».

Наведений уривок з листа такої людини, як Максим Горький, дуже показовий. Пізніше Горький, очевидно, мусів примиритися з фактом існування української мови і української літератури. Очевидно, що він знову дещо про Україну і українську літературу ще й до революції. І безперечно, що за своїми переконаннями він був «пролетарським інтернаціоналістом». Але ж Горький був росіянином. А в кожному росіянинові вже з традиції і в наслідок успадкованих прикмет духовності і виховання сидить великороджавник і асимілятор. Це те, що не залежить від логічних переконань і визнання за кожним народом права на свободу. Це стало інстинктом росіян і воно виявляється ірраціонально і підсвідомо в кожному росіянинові — і в монархістові і в комуністові, в добром і в злому — незалежно від переконань і принадлежності до прогресивної чи реакційної революційної чи контрреволюційної партії. Російська комуністична партія чи так звана ВКП(б) та її експозитура на Україні — КП(б)У, маючи сповідно інтернаціоналістичні позиції, по суті підтримувала тенденції великороджавного російського шовінізму.

«Зло було в тому, — як писав В. Винниченко, — що у большевиків застаріла давня емоція брала гору над розумовими виводами і заявами» (В. Винниченко — «Відродження Нації»). Те ж саме підкреслювало і М. Скрипник, коли пояснював, чому московські большевики інтерпретують постулати партії в російському великороджавному і шовіністичному дусі, бо тут трали ролю «глибокі чисто емоційні підсвідомі моменти», які ховалися під формальним одятом марксівської теорії, і які «прикриваються лівою фразеологією» (М. Скрипник — «Національні перетинки». Харків, 1930, ст. 14, 26).

Декларативно в своїх ухвалих ВКП(б) в цей час ще користалося революційною фразеологією і осуджувала великороджавний шовінізм. Але на ділі його підтримувала. Цим пояснюється також і другий

факт: порушники і ухильники постанов партії в національному питанні (в даному разі Горький і А. Селівановський) лишалися не покараними, а ті, що стояли на позиціях безкомпромісового здійснення постанов партії, зазнавали репресії. Зокрема, як відомо, за опублікування листа Горького постраждав український письменник О. Слісаренко, якого арештовано і засуджено на вигнання. Якби московські большевики були послідовними і в своєму марксизмі і здійснені нового справедливого ладу, то вони мусили б знати, що формальне проголошення принципів соціальної і національної справедливості і свободи зроблено ще під час французької революції. Дальшим завданням революції було, очевидно, реалізувати ті принципи в житті, шляхом створення нового соціально-економічного і політичного ладу. В даному випадку — на руїнах тюрми народів Революція поставила завдання створити вільне життя вільних народів і тим самим створити умови до подолання пережитків старого буржуазно-поміщицького ладу і в свідомості людей. Доки існують національні привілеї панівного народу і поневолення інших народів, доти в свідомості одних буде рости великороджавний шовінізм, а в свідомості інших — психологія рабства і ненависть проти гно-бителя. Але московські большевики не пішли шляхом революції і не знищили тих умов, що породжують ненависть і ворожнечу між народами. Сталінська гвардія большевиків стала на шлях творення нової Російської Імперії з усіма її старими властивостями і атрибутами і тим самим стала на шлях реакції і контрреволюції. І з другого боку, ВАПЛІТЕ презентує собою ті революційні сили, які прагнули до неухильного і безкомпромісового здійснення гасел Революції, — в даному випадку гасла нез法治ованого національного самовизначення і свободи народів, що є єдиним шляхом до міжнаціональної солідарності і братерства народів. Націоналізм ВАПЛІТЕ — це вивіявлена волі і стремління українського народу здобути собі нічим не обмежені можливості для свого розвитку і державно-політичного оформлення. Він скерований проти московського імперіалізму, національного поневолення і великороджавного російського шовінізму. Він революційний, оскільки скерований на знесення існуючого несправедливого і чужого народу ладу. Він прогресивний, оскільки скерований на знесення перепон, що стоять на перешкоді розвитку і піднесення матеріального і культурного рівня народів і тим самим відповідає історичному прогресові всього людства. Все це й було джерелом великого ідейного горіння, почуття моральної переваги, відданості правді й відваги, що ми їх спостерігаємо в боротьбі ваплітіян з «бур'янами революції». Це були, справді, «люди з ідеалами» (хоч і з порожніми кишенями), які «критикували все і боролися з усім тим, що стояло на шляху розвитку революції і через це гинули «під тинами і парканами». Це були ті, що «бажали вивести людство на новий шлях», що жертвували в ім'я національної честі і свободи свого народу свою молодість і здоров'я — бо вірили, що на землі буде таки по слову їх і «дух Прометея ще жив у них»...»

Особливістю ВАПЛІТЕ було те, що вона загально-людські ідеали правди і справедливості ставила на реальний національний ґрунт. Можна цілком погодитись із твердженням Ю. Дивича в його статті «Українська революція в світлі нашої громадсько-політичної думки», де він пише: «Фатальним (у минулому) було те, що наша провідна духовість, провідна громадсько-політична думка з другої половини XIX ст. переносила генераторний центр рушийних сил розвитку з України у світ, на людство, на світовий поступ, на міжнародний соціалізм, на міжнародний пролетаріат чи міжнародний капітал або на російську демократію чи російську буржуазію і навіть на російського царя. Мазепа і Федоренко, сучасні гетьманці і Мануйльський мають, як це не дивно і не дико, одну спільну рису. У всіх них центр світу — не на Україні. Генератор творчої і визначаючої енергії вони бачать у міжнародній обстанові, в російськім монархізмі, де хочете, але не на Україні. Колосальна невіра в себе, самовідчуження. Ми згодні з Мазепою,

що вікове рабство дало себе в знаки» («Українські Вісті»).

Те, чого спеціяльно бракувало українській свідомості, політичний думці і українським партіям у мінулому, знайшло свій вияв, як основне ідейне і психологочно-духове підґрунтя у ваплітнян. **ВАПЛІТЕ** — це живе втілення пробудженої національної гідності і гордості українського народу, живий вияв його національної самосвідомості, віри в свою силу і свою велику революційну місію у світовій історії. Тим самим **ВАПЛІТЕ** знаменує собою новий вищий щабель у розвитку української духовості і політичної думки. У відмінність від попереднього етапу, що пройшов під знаком марксистсько-матеріалістичного світогляду і соціалізму, цей новий етап проходить під знаком нового ідеалістичного світогляду і націоналізму. Цей новий етап почався стихійно в народних масах в процесі Революції. Українські політичні партії, які творилися на зразок російських партій, племінися у хвості подій за стихію або, коли й ставали проти неї, надавали перевагу своїм вузькоклясовим інтересам і партійним доктринах, а через те часто грали роль не керівника, а тормоза революції. Партийне доктринерство і вузько-клясові інтереси привели до розбиття українських національних сил і анархії, з чого скористався ворог, і це привело до мілітарної поразки Національної Революції. Але духовий процес відродження української нації, започаткований революцією, не припинився. Він продовжується на всіх українських землях — зайнятих різними окупантами. У своїх органічних основах це був єдиний процес, як на землях, що отинилися під московсько-большевицькою окупацією, так і на землях, що опинилися під Польщею чи іншими займанцями. Це був процес стихійного зросту і ідейно-світоглядового оформлення українського націоналізму, який був виявом нового духовного відродження української нації. Хоч слід відзначити, що при всій своїй органічній сдності в основі, що випливає зі спільніх історичних традицій і духовості українського народу, український націоналізм в УССР і, скажімо, в Західній Україні, мав також деякі специфічні відмінності, що були обумовлені відмінними соціально-політичними умовами на цих землях і різними ідейно-теоретичними джерелами, що так чи інакше впливали на ідеологічне оформлення української національної еліти нового покоління і на новому етапі. Дуже важним є бачити не лише спільне для обох націоналізмів. Важливішим є бачити і знати відмінності і шляхи до їх подолання. Бо ці різниці такі, що дехто з наших публіцистів через це схильний взагалі поставити під знак запитання існування націоналізму в УССР.

В чому ж виявляється націоналізм **ВАПЛІТЕ**, чим він різничається від націоналізму, скажімо, «Вістника»?

З наведених нами матеріалів кидиться у вічі на- самперед спільне. Сюди належать: розвінчання «ідеалів імпотенціального світогляду», малоросійщини, і осудження «безвільного потягу до провінціального проза-бання» і епігонізму, подолання «з віків рабства за- своєного недовір'я у власні сили» і прагнення «змінити в корені світовідчування нашої відсталості» і т. д. і т. п. Це далі в позитивній площині визначило світогляд ваплітнянства, як «наше сучасне революційне активне світосприймання» з культом активізму, волонтаризму, ідеалізму і нових людей типу Аглай з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Всі ці елементи, не говорячи вже про ідею відродження української нації з оформленням її в українській самостійній державі і піднесенням української культури «до вершин творчества вселюдського значення» є спільними елементами українського націоналізму, як на Західній Україні, так і на Наддніпрянщині. Ця спільність обумовлена, очевидно, сдністю епохи, її духом і взаємопливами. Відомо ж бо, що ваплітнян з великою увагою стежили за «Вістником» і зокрема за публіцистикою Донцова і вплив його можна легко помітити на Хвильовому. Але разом з цим і з усіх переказів і з polemіки **ВАПЛІТЕ** видно, що Хвильовий і його друзі не у всьому солідаризуються з Донцовым

і відмежовуються від нього. І цього, на нашу думку, не можна пояснити виключно підсоветськими умовами і тактичними міркуваннями самозахисту і конспірації. В цілості Донцова ваплітнян не сприймає і від нього відштовхувалися свідомо. Але це не означає, що ваплітнян відштовхувалися від націоналізму і не були націоналістами.

Поняття націоналізму чомусь плутають і уперто уточнюють з доктриною Донцова і бандерівщиною, поминаючи при цьому той факт, що, скажімо, М. Сіборський чи ж-л «Розбудова Нації» в теорії і ОУН в практиці не є наслідувачами Донцова і того «націоналізму», що його практикують відомі диверсанти і розколівники. Різниця виявляється не в дрібницях, а в суттєвому і суть ця не в тому, що одні нібито «ліві», а другі «праві», чи одні «революціонери», а другі нібито «опортуністи», як фальшиво намагається представити антиоунівська пропаганда. Розходження є в іншому і вони глибші і суттєвіші. Але це — за межами нашої теми.

Націоналізм **ВАПЛІТЕ** виростає і формується як заперечення не лише великородзинного шовінізму і національного егоїзму чи імперіалізму і національного поневолення з боку червоної Москви. Суть ваплітнянства і хвильовизму набагато глибша. Це заперечення також і большевизму, як світогляду й ідеології з усіма їх характеристичними атрибутиами. Цього не можна сказати про націоналізм Донцова, який висував тезу: зріднитися з добою, «голодною, як вовчиця» і проблему боротьби з большевизмом ставить не тільки в площині заперечення большевизму, як ідеології, а в площині конкуренційної боротьби за владу такими ж самими методами і засобами.

Щоб поріднитися з добою панування зла і здичавиння, треба перестати бути українцем і самому здичавити. Розв'язка проблеми не в тому, щоб поріднитися з такою добою та її духовими носіями, а щоб активно протиставитися їй, поставивши на службу українського духа меч, органіованість і дисципліну.

В наші часи плутають поняття українського націоналізму як націоналізму поневоленої нації з тими елементами, що складаються в поняття «національного егоїзму», шовінізму й імперіалізму великородзинних націй. На жаль, до такої плутанини і уточнення великою мірою спричинився саме Донцов і його безkritичні наслідувачі. І через те противники Донцова зовсім не безпідставно називали його націоналізм зоологічним і методами та духововою поставою аналогічним до большевизму. Таку ж саму уяву мали про Донцова і хвильовисти на Наддніпрянщині, хоч тут вони і не були на позиції його безпосередніх противників. У статті «Наше сьогодні» редакція «**Вапліте**» уточнює Донцова з московським великородзинним шовіністом А. Селівановським. Ця стаття заслуговує, щоб її зацитувати ширше. Редакція «**Вапліте**» пише:

«Ми можемо тільки шкодувати, що А. Селівановський не українець. Пан Донцов мав би собі на дійного джурку, бож тaka от цитатка ясніше М. Горького виявляє справжню суть великородзинного голо-вотяпства «На літературном посту» та загрожує ще більшим поблиблennям того розриву, що на жаль, тепер с поміж братніми літературами Союзу. Цитуємо: «И этот Гарт в конце 1925 года распался, выделив из себя *шовинистическую Вольную Академию Пролетарской Литературы* — (розрядка автора, стаття «В борьбе против шовинизма»). Але ж редакція, разом з А. Селівановським не обмежується (як пить, так пить) цим об'єднанням і допомогою «старшої літератури» молодим пролетарським літературам національних республік. Вона в тій самій статті подає ще таку «інформацію»: «Она (**ВАПЛІТЕ** — прим. ред.) об'єднує писателей в независимости от форми і *идеологии* (підкреслення редакції). Она построена по образу масонських лож... с приемом в организацию один раз в год... со строгой конспирацією і т. д.» Що можна сказати після цього ще і як, розшифрує читат та автор це «и т. д.» зрозуміти важко, але ми переконані, що А. Селівановський, додаючи

«і т. д.», неодмінно думав про те, що ВАПЛІТЕ приймає членів «со строгої конспірацієй» і лише за рекомендацією Центральної Ради, а найменше — самого головного отамана Симона Петлюри.

Так, після великорадянського головотягітства А. Селівановський одночасно з редакцією «На літературному посту» договорився до такого, що навіть не зовсім зручно писати його власне ім'я — просто до брудної брехні. Але коли це робиться з «інтернаціональною» метою, ми не дивуємося.

Саме тепер, коли «в гущі руського міщанства та в інтелігентсько-спецівському прошаруванні... тисячами ниток шовіністично настроєні робітники нашого радянського апарату зв'язані спеціалістами, які обслуговують союзні апарати й до цього часу скрізь і всюди необхідну для спріважньої пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік», ми навмисне беремо цю цитату з ухвал Червневого пленуму, як цитату редакції «На літературному посту», щоб ще раз запевнити, що ми з нею цілком солідаризуємося і дуже радимо вивчити її «на пам'ять» нашим «інтернаціоналістам». Далі шановна редакція устами А. Селівановського популляризує згадувану вище резолюцію Червневого пленуму про український шовінізм, з чим ми також погоджуємося, а далі вже в своїх висновках, як і слід було чекати від «інтернаціоналіста», — він виводить: «Но если русификаторство на Україні сейчас спрятало голову, то український шовинизм наоборот поднял голову (це така «маленька» поправочка до червневих ухвал). НЕП окрилил его надеждами, он подает громкий голос».

Редакція «Вапліте», звичайно сміло нападає на А. Селівановського за таку «поправочку» і, спираючись на ухвали партії і писання самого Сталіна, обґрунтуете свої позиції ось такими словами: «Ми ще раз підкреслюємо, що національна культура без клясового пролетарського змісту в умовах радянських є омана. Для нас національне питання ніколи не було Ориєнтиком Джагеранаутом, і ВАПЛІТЕ не кинеться під чумаций віз нового ідола, але ВАПЛІТЕ також пам'ятає, що «гласло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація нашій відбувалася під егідою буржуазних підрядків. Гасло національної культури стало гаслом пролетарським, коли владу взяв пролетаріят, а консолідація нації стала проходити під егідою Радянської влади». (І. Сталін — «Вопросы ленинизма», ст. 258). «Але ж що дає підставу нашим «внутрішнім і зовнішнім друзям» так безцеремонно наплюжити ВАПЛІТЕ? Що є різумім або такого відношення до молодого байдарого загону пролетарської літератури? З чого саме видно, що (будемо говорити одверто) «Вапліте» не толькож опасен (для кого? — ред.), он (?) губителен и для творчества» (А. Селівановський — там же). Цьому безнадійному міщанинові досі ще не зрозуміло, що «творчество» ніяк не можна протиставляти «політическому смислу» і т. д.».

Наведені цитати з редакційної статті «Наше сьогодні» лосить яскраво вітвороють перед нами тогочасу дійсність ідейно-політичні позиції в ній ВАПЛІТЕ і методи її боротьби й ліяня. Не вдається в доказливі коментарії і розшифрування наведених місць спробувати одначе стисло вілзнати найяскравіші і типові риси тієї дійсності, ідейних позицій ВАПЛІТЕ і її метод дії.

ВАПЛІТЕ, як бачимо, від самого початку попала під посиленій обстріл її «внутрішніх і зовнішніх друзів». Критика на ВАПЛІТЕ була така, що по суті не різнилася від прокурорського допиту. Допитували і доносили не лише чужі, як от Селівановський, але й свої — «ретельні холуї» партії. Розташування сил, які боролися, цілком виразно виступає в полілі на два ворожих табори: великорадянського російського шовінізму, що покликався революційною фразою і українських національних сил, що вимагають безкомпромісового зліснення революційних гасел.

Внутрішня політика ВАПЛІТЕ серед українства змагала до консолідації українських сил, «для відповідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливої молоді і всіх тих, хто здатний

«стати бодай одним щаблем вище вузько-групових інтересів». Протистояла і противставила позиції ВАПЛІТЕ «ліво-революційна» течія марксистських ортодоксів, що не могла «видряпатись з давно заяблених схем і традицій своєї обмеженості і тільки здатна на грубу лайку», а свою революційність доводила «ветхозаветними маніфестами і деклараціями». В дійсності «ліві революціонери», як цілком вірно визначає М. Куліш, ішли об'єктивно шляхом реакційним і їхня «робота» була на руку ворогові.

Коли ми читамо статтю Миколи Куліша «Наше сьогодні», то мимоволі постає аналогія до нашого сьогодні на еміграції. І хіба не є й сьогодні ВАПЛІТЕ нашим дорожковазом?! Треба було пережити величезну національну трагедію, щоб пізнати правду і знайти себе в ній. У 20-х роках на Україні зустрілися і поєдналися ідеально і духовно вчораши вороги, які боролися по різних боках барикад — одні під жовтоблакитним, другі під червоним прапором. Український соціяліст з УНР — Христюк з українським комуністом Хвильовим. Але зійшлися вони і поєдналися ідеально і духовно не як соціяліст і комуніст, а як українські патріоти і саме тому, що зуміли звільнитися з кайданів давнозаялозених схем і вузько-групових інтересів і поставили понад усе добро нації.

Про Миколу Хвильового один з дослідників писав: «В революцію Хвильовий пішов комуністом — революція зробила його націоналістом». Таку еволюцію пройшов не один Хвильовий. Це типовий шлях всієї країці частини української інтелігенції цих років. Це не означало зради революції та її соціальних гасел. Це лише означає, що усвідомлено їх у синтезі з українським націоналізмом. Лише тепер усвідомлено, що зліснення соціальної справедливості на Україні нерозривно звязане з перемогою українського націоналізму і що в його особі на арену історії виходить молодий прогресивний фактор.

Тактика ВАПЛІТЕ мінялася в залежності від ситуації. Разом з цим у процесі боротьби відбулась певна еволюція і кристалізація світогляду провідних її членів і методів їх боротьби з ворогом.

На початку були ще якісь ілюзії і сподівання. «Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія, це діева фортеця вогненного інтернаціоналізму», — писалось в редакційній статті «Вапліте» ч. 3. Але і в цих словах вже чується щось більше як сумнів. Це вже нотка трагізму від усвідомлення того факту, що «партія потихесеньку та полегесеньку перетворилася на собірника земель руських і не руських», як заявив Хвильовий устами героя роману «Вальдшнепи», що почав друкуватись у журналі «Вапліте» ч. 5. Це викликало відповідну реакцію у виступах найактивніших ваплітян. Ці виступи були взяті на багнети офіційною критикою і «Вапліте» змушена була відатись до такого маневру, як виключення з організації Хвильового. Ялового і Лосвітнього. Зупиняючись на цьому факті редакція «Вапліте» писала: «Шоб дати категоричну й неловчанчу відповідь на зливи статей проти ВАПЛІТЕ, вона повинна була піти на величезну втрату для організації — виключення згадуваних товаришів, але ми переконані, що вони визнавши свої помилки зроблять з цього практичні висновки і знову повернуться до нашої організації».

Що це був тактичний маневр, а не «визнання помилок» свідчить той факт, що після цього виключені товариші і сама редакція дійсно зробили певний висновок, але який? У п'ятому числі «Вапліте» почав друкуватись роман «Вальдшнепи» Хвильового, де одверто проголошено розрив з партією і прийняття нової ідеології і нового світогляду.

Тоді прийшла черга на втручання НКВД і журнал було закрито, а організацію розігнано.

Після цього хвильовісти організували «Літературний Ярмарок», потім «Пролітфронт», ле продовжувалася таж лінія, що її почала ВАПЛІТЕ. А коли й ці організації було закрито і почався терор — лишилося до вибору одне: підпілля.

Українські письменники, як висловився Постіщев, «від боротьби проти соціалістичного будівництва художніми образами, перейшли до боротьби обрізаннями».

(Далі буде).

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

4. «РОЗПЕЧЕНИМ НЕРОМ».

В одному з чисел журналу «Вапліте» згадується, в дуже обережній формі, російських критиків — трибунів Бслінського, Добролюбова і Чернишевського з їх журналом «Современник», при чому, між іншим, читасмо таке: «Ставлячи собі завдання соціального виховання своїх читачів, згадані критики користувалися літературою як зручною нагодою і приводом для міркувань на позалітературні теми, остільки безпосередній і прямий підхід до цих тем, з огляду на цензурні умови, був не можливий». Ця згадка про ролю критики і літератури в умовах дореволюційного царського ладу не випадкова. Аналогія між «Вапліте» і «Современником» напростоується сама собою. Безперечно, що вапліттян ясно усвідомлювали свою становище як вороже до існуючого політичного ладу і до всієї системи, насильно запровадженої на Україні московським большевизмом. Тим самим обумовлювалась тактика і методи боротьби ВАПЛІТЕ в тогочасній дійсності, які в багатьох моментах нагадують поставу і методи боротьби вищезгаданих критиків. Микола Хвильовий у статті «Соціологічний еквівалент», між іншим, писав: «Громадський діяч не може не розуміти, що з'являється з сучасністю він здібний тільки тоді, коли буде пильно і серйозно стежити за живим матеріалом поточної творчості і вчасно реагувати на той чи інший прояв громадського руху. Іншими словами, — критик-соціолог концентрує головну свою увагу на «по-поводу» добролюбовського характеру. Очевидно, «по-поводу» тих питань, що хвилюють сучасників». Вказуючи на низку творів, Хвильовий відзначає: «Хіба це не той матеріал, що з його допомогою критик тримає в напружені громадську думку і виводить культуру на шлях прогресу?» («Вапліте», I, 1927 р.). В тій самій статті Хвильовий ставить цікаве питання: «Чим з'ясувати той факт, що відомий критик Коряк тупиться на одному місці і не дас глибших свіжіших критичних розвідок?» І відповідає: «Ми гадаємо, що — боязливість, бо ж цілком справедливо, каже один із славетних англійських політико-економістів: «Філософія там не можлива, де страх перед наслідками сильніший від любові до істини». Не менш справедливо каже і Павль Гейзе: Wer nicht wagen darf sich gehen zu lassen, wird nicht weit kommen.

Така постава Хвильового і заохочування до відваги інших не були марними. Під знаком невгомонного, запального й романтичного Хвильового проходила вся діяльність ВАПЛІТЕ. Затонський тоді відзначав: «Він сам хвилюється й інших хвилює, а де-хто користається цим і випускає його наперед — хай він говорить те, що їм самим незручно. Який «цирий», наприклад, може одверто виступати в радянській пресі, в радянському журналі? Коли б він виступив, тоді всі відповідні установи вчепились б йому в бороду». Розхвилювана українська стихія набирала все більшої сили і виступала з берегів. «Українізація перетворювалася в петлюризацию». В низці творів українських письменників викрито в цей час «спроби амністувати націоналістичних героїв», які вчора боролися проти большевиків. С. Николишин (Культурна політика большевиків і український культурний процес, 1933) цілком правильно відзначає, що 1925—1928 рр. взагалі були періодом великої української протиофензиви на московські позиції, що їх здобули большевики в наслідок військової перемоги на Україні. Робляться спроби витиснути чужі сили не лише з радянського державного апарату, але і з партії («віллсмось, розіллсмось, заллсм большевиків»). Українська радянська державність все більше наливалась національними соками, очищаючись від московсько-большевицького намулу. По суті відбувається процес націоналізації української революції, яка напочатку силою історичних обставин і під впливом загально-російської соціалістичної революції і большевиків теж мала перевагу гасел соціальних і соціа-

лістичних. Національні визвольні змагання України в 1918—20 рр. заливаються хвилями загально-російської революції і тонули в каламутному потоці большевицької демагогії і соціалістичних утопій. Відомо, що в часі, коли точилася збройна боротьба українського війська з московсько-большевицькими окупантами, українські ліві — т.зв. боротьбисти і укалісти — прийшли до ворожого інтернаціоналістичного табору і тим самим українська національна революція підривалася з середини і апархізувалася. Ідея соціалізму і патос соціалістичної революції захопили у свій полон значну частину української інтелігенції. Національна ідея була десь на задньому плані і національна стихія, що інтуїтивно вибухала, не діставала свого належного ідейного і політичного оформлення і розв'язання. Це позначалося також і на політиці тодішніх керманичів української національної революції, які плелися у хвості подій і стихії, замість нею рішуче керувати. Зовсім інша ситуація створювалася після перемоги большевицької революції, коли настав час мирного будівництва і самоозначення. Українська національна стихія шукає тепер свого безкомпромісової ідейного і політичного оформлення в українській радянській державі і на цьому грунті відбувається консолідація всіх національних сил, які в громадянській війні дуже часто стояли по різних боках барикад. Тепер і український соціаліст з УНР, який боровся під жовто-блакитним прапором національної революції, і український комуніст чи боротьбист, який боровся під червоним прапором пролетаріату, стають поруч... Про обох можна сказати теж, що писав Микола Хвильовий у своїй «Повісті про санаторійну зону»: «Він нарешті зрозумів, що всі його утопії з пілд його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про всесвітній бунт. — Так то, шановний революціонер! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зайшов на широкий шлях, і перед ним замаячли рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали. Я вітаю його від усієї душі... «Те реальне, чого ми багато віків чекали — була українська держава, національно-культурне самоозначення і духове відродження української нації. Ідея соціалізму, як обстрактна утопія «загірьної комуни», поступилася перед національною ідеєю і органічним реальним процесом становлення української нації. Цей перелам і переоцінка вартостей не означав заперечення ідеалів соціальній справедливості і соціалістичних гасел революції. Це було лише усвідомлення, що реалізація тих ідеалів і гасел стане можливою лише тоді, «коли Україна, — як писав Хвильовий, — пройде той закономірний і природний процес державного самовизначення і ствердження, який пройшли і проходять тепер всі народи Європи. Без цього годі говорити про будь-яку національну та соціальну справедливість. Порожнім брязкотом про інтернаціоналізм не прикриє питання, що його висуває саме сувере життя і вимагає цегайного розв'язання. Наша вишівська (високоцільна) молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу, не мириться і ніколи не помириться з пустопорожнім брязканням в інтернаціоналізм. Вона вимагає конкретної відповіді, чи є Україна колонією Москви, чи ні? Якщо ні, тоді вона (молодь) хоче бути послідовною і робить з цього для себе відповідні державно-творчі висновки» (М. Хвильовий — «Україна чи Маросія»).

Так рішуче і так напористо ставив Хвильовий питання національно-державного самоозначення і усамостійнення, як бачимо, тому, що він бачив, що це вимога самого життя і що це питання, яке вимагає негайного розв'язання. Це була стихія. Але вже не «дрібно-буржуазна» чи «буржуазно-поміщицька», як

її означали большевики в період громадянської війни. Ідею української державності і самостійності підносять тепер «наша вишівська молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу». Це були ті ж самі робітники і селяни, яких большевики в 1918—20 рр. дуже часто використовували в боротьбі проти «цирих українців» і самостійників. Більше того — ідею української самостійної держави висувають тепер навіть українські комуністи.

Помилуються ті, що думають, що мова йшла тут про усамостійнення української республіки лише в площині конкуренційної боротьби між українськими і російськими комуністами. Процес, що відбувався в українських народних масах і свідомості української інтелігенції був глибшого порядку. Це був ідеологічний і світоглядовий перелім і переоцінка бартостей. Це була нова епоха і новий етап, не лише щодо «героїчної ери» поривань до «загірьної комуни». Це був новий щабель української національної революції і щодо епохи «скоропадщизни» і УНР. Це був новий світогляд, нова ідеологія і нове духове і психічне наставлення. Романтики «загірьної комуни» переживають муки трагічного душевного надламу, світоглядову кризу і банкротують. На їх зміну приходить нове покоління. Ці два покоління прекрасно співставляються в «Сантиментальній історії» М. Хвильового, в образах Уляни і Б'янки. Б'янка пише про Уляну: «Вона багато говорила мені про часи ірманіадянської війни. Вона довго говорила мені того вечора про той дикий і тривожний час, коли люди ходили голі і голодні й були велетнями й богами. Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет. Той химерний час я зачепила тільки одним крилом своєї юності, але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його. Він і мені лежав на серці. Я подумала, що тоді всі пізнали тасмну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на якихсь інших шляхах?» — подумала я.

Не трудно помітити, що Б'янка з прообразом Аглай з роману «Вальдшнепі» Хвильового, що його почato друком у 5 числі «Вапліте». Б'янка ненавидить підсвоєтську дійсність і говорити про неї так: «Я брала активну участь в організації жінок, в делегаційських зібраннях, в редактуванні місцевої стінгазети, але я завжди думала, що нашу стінгазету зовсім не випадково називають «Стінгазом» («стінгаз»). Саме все це — газ, димок. Горить вогка солома, а люди сидять біля цього ілюзорного вогнища і гадають, що «без огню не буває диму». Аглай з роману «Вальдшнепі» думас так само і оперус зими же образами — голубої далі, димка і вогнища. Патос соціалістичної революції, на думку Карамазова, вивітрився, з її розмаху ніщо не вийшло й від неї лишилося лише димок.

«Який прекрасний димок, — підхоплює Аглай. — Нюхайте ж, друзі мої, і переконуйтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись».

Микола Хвильовий не тільки відчув прихід нової епохи і нових людей, але й став рупором їх ідей і цілком виразно і недвозначно визначив ідеальну суть нового руху і голосно назвав його на ім'я. Це ім'я було — український націоналізм.

Серед багатьох наших сучасників — учасників визвольних змагань з петлюрівського табору, які опинилися на еміграції і були відрівні від української дійсності, панують упереджені і скептичні погляди на національне обличчя українських національних сил радянської формaciї. В дійсності можна сміло сказати, що ця генерація в провідній своїй частині національно стояла набагато вище від багатьох наших діячів УНР. Як відомо, ці діячі і досі від соціалістами чи демо-лібералами, тоді як покоління Хвильового і ВАПЛІТЕ було виразно націоналістичним.

Про націоналізм наддніпрянський існус також упереджений і скептичний погляд. Одні зовсім заперечують наявність такого, інші визнають його, але з застереженням щодо ступеня його ідеологічної ви-

кіченості. При цьому, розуміється, беруть до уваги не внутрішню ідейно-духову суть даного світогляду, а навичку і фразеологію. Але ж чи не мали ми прикладів, як за націоналістичною фразеологією ховатися большевицька чи взагалі ворожа українству суть?

З цього погляду для нас не має ніякого значення марксистська фразеологія і заяви про вірність соціалізму, пролетарській революції і партії, що ми їх зусіграємо і на сторінках «Вапліте». Треба мати на увазі історичні обставини і той зміст, що вкладається в ці слова і що заперечується, а що захищається. Покоління ВАПЛІТЕ оперус марксизмом вже не як догмою соціалізму, а як засобом і керівництвом до дій в інтересах України. А найчастіше — як засобом мімікрії.

Це безперечне, що український націоналізм радянського періоду виріс на новій соціальній основі і ментальності. Але ж націоналізм, як такий, від цього не втрачав, а набирає нової сили і нової свіжої крові. На радянській платформі зійшлися «недобитки петлюрівщини» і збанкровані українські комуністи, перероджуючись у націоналістів. В цьому і з внутрішній зміст нової української синтези. Якщо УНР і національний звір взяли за вихідний пункт — тезу, то жовтнева соціалістична революція з її інтернаціонально-соціальними гаслами і універсалізмом була її запереченням — антитезою. Зміст нового етапу — в синтезі. Це був поворот до національних джерел, але на новому ступнево вищому етапі. Носієм цієї нової синтези і була передовім ВАПЛІТЕ. І в цьому величезна ідейна і моральна сила хвильовизму. В цьому ж його страшна небезпека для московсько-большевицького окупанта. Во він виступав іменем робітників і селян, іменем революції і не мириється з «пустопорожнім брязкотінням в інтернаціоналізм», а вимагав конкретної відповіді: «Україна — колонія Москви, чи ні?...» Хвильовизм нещадно зривав маску з нового втілення московського імперіалізму і великороджаного шовінізму, показуючи, як звиродніла большевицька партія потихесеньку та полегесеньку перетворювалася в «собірателя земель руських і не руських», а «кличи 1917 року... стали фарніситетом і матеріалом для спекуляції (М. Хвильовий: «Ральдшнепі»). Так знову в східній частині Європи стали одна проти одної дві ворожі і непримиримих сили: московський імперіалізм у червоній подобі і нова Україна. Мечі знову скрестилися. Боротьба знову розпалилася і з не меншою силою, ніж у 1919—20 рр. Дарма, що вона велася збросю ідей і критики, а не військовою збросю. Мечі скрещувались і дзеяли, і летіли толови...

Підступний ворог і тепер підходив, надівши на себе маску братерства і дружби, маску братерської допомоги в будівництві соціалізму. Але тепер почув відповідь: «варягів ми не потребуємо». Тоді знову дзвеніли пустопорожні слова про пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. Але у відповідь українські революціонери цитували самого Сталіна, нагадуючи ворогові, що «гласо національної культури було гаслом буржуазним, доки влада мала буржуазія, а консолідація нації стала проходити під егідою радянської влади».

На адресу ВАПЛІТЕ закидали критичне відношення до існуючої дійсності і на цій підставі приписували шкідливі тенденції і хибну ідеологію. На це була відповідь: «Невже таки справді гарянські критики вбачають шкідливі тенденції і хибну ідеологію у ваплітян, коли ті нанизують на своїй бойові списи всякої масти наволоч?... Боротись з бур'янами революції — хіба це занепадництво і шкідливі тенденції?» («Вапліте» ч. 5).

Дехто ще й досі приймав заяви ВАПЛІТЕ про вірність ухвалам партії і солідарність, як і всю ту марксистську фразеологію, за чисту монету і на цій підставі робить висновок, що ваплітяни боролися з окремими недотягненнями большевицької партії, а не з цілою системою, яка була накинена Україні і була чужа українському народові. Далі висувають твердження про те, що хвильовизм — це все ж таки український комунізм і що він не відмежований від большевизму як системи. Помилковість таких поглядів очевидна. В однову з чисел «Вапліте» ми читаємо:

«Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія — це дісва фортеця вогненно-інтернаціоналізму»... Очевидно, того інтернаціоналізму, який відкидає національне поневолення й імперіалізм і забезпечує рівні права і вільний розвиток всім народам. Але чи не звучить у цій навіть формі якась іронія і сум? Чи не чується тут між рядками заклику до країнських елементів партії скаменіти? В країному разі це було намагання скерувати московський большевізм на шлях того справжнього інтернаціоналізму, а не того, що вимагає відмовитись від свого національного «я» і національну ідею плямус тавром буржуазності? Але такі ілюзії вплинути на большевиків відкликом на позитивні ідеї швидко розвіялись. І очевидно, що Хвильовий не помилився, говорив правду, коли визначав пізніше хвильовізм, як теорію боротьби проти КП(б)У.

В поняття радянської України ваплітні вкладали свій національно-український зміст, а в тому, що заперечувалось і що стверджувалось, цілком ясно виступає нова ідеологія і новий світогляд, який був запереченим большевізму не в окремих «помилках», а в цілі системі. В цьому розумінні націоналізм ВАПЛІТЕ був дійсним, натуральним і діялектичним запереченням большевізму, як його діаметральна протилежність і антипод. Це заперечення, що випливає з діялектики історичного процесу і органічних національних джерел.

Що хвильовізм, як світоглядова філософська база ВАПЛІТЕ, є запереченням не лише московського імперіалізму і окремих хиб совєтського ладу, а й ідейної суті большевізму і цілої системи комунізму і марксистсько-большевицької інтерпретації, про те свідчить, насамперед, ваплітнянське «проти». Негативний зміст хвильовізу, як заперечення. Простежимо стисло, що неугується і заперечується на сторінках «Вапліте».

Це, насамперед, нівелююча і пригноблююча людську особистість система тоталітаризму з усіма її атрибутиами і наслідками. Оповідання «Із записок», поміщене в першому числі й на першій сторінці, як було вже відзначено вище, с по суті декларацією ВАПЛІТЕ, написане езопівською мовою мистецьких символів і алгорій, в яких відтворено образ сучасної підсовєтської дійсності і пануючої системи. Ми бачимо тут образ Пія, що символізує «все, над нами суще» і в якому легко розшифровується монопартія. І ще образ раба-холуя партії, «з гнучкою спиною» і заповітами слухняності, покори, мовчання, вдоволення, лояльності і плаузування, як щаблів до щастя і успіху в житті. Це-той холуй, що «стас на задні лапки і покірно скіляє голівку». Очі йому — безмежна покора. Руки йому — безмежний терпець. Ноги йому — стовп віри і утваждення, Скажи: «стій», і він буде стояти сто, тисячу, мільйони літ»...

Чи може бути ще ясніша і прозоріша алегорія?

Але щоб не залишився в читача ніякий сумнів, в оповіданні розкривається, що Пій, або «все, над нами суще» — це Іван Степанович Дуля — голова правління. Холуй — теж знана на кожному кроці персона. А щоб не склалося враження, що це окремі випадки і викривлення, не залежні від системи, в оповіданні підкреслюється: «Холуй — це система, така ж прекрасна, як і всі інші системи, але незмірно глибша за них». Чи не пізнати тут прекрасної, глибшої за всі і «країщі в світі» совєтської системи ладу, як її офіційно рекламують у газетах?

Така система нівелює і умасовлює людину, робить з неї бездушного і безвольного автомата. Ця сторінка підсоветської большевицької дійсності с темою оповідання «Автомат» К. Гордінська, вміщеного в ж-лі «Вапліте» ч. 4. Та сама тема привокувала до себе увагу і Хвильового, і він давав їй антибольшевицьку розв'язку. В «Повісті про санаторійну зону» вона дісталася особливого наголошення. Колишній м'ятежний комунар Хлоня, який спалив свою молодість в полум'ї революції в ім'я Нової епохи людського щастя і гуманізму, тепер побачив, що в дійсності реалізується щось протилежне. І він, глибоко зворушений теплими людськими словами, зауважує: «Я вже давно не чув таких теплих слів. І взагалі люди не вміють так говорити. Мені здається іноді, що і я, і всі ми скоро розумімся промовляти один до одного. Скоро ми зольсім забудемо тиху задушевність і будемо не то маши-

нізованими хижаками, не то хижими машинами». Над цією ж проблемою б'ється і сестра Катря. «Коли ви віднімете від людини її країщі почуття, що ж тоді залишиться? Машина? І ви це спокійно говорите?... Я проти цього рішуче протестую. Майбутнє я собі уявляю не інакше, як прекрасним запашним садом, що в нім буде хояїном сам чоловік. В противному разі в житті немає ніякого сенсу. Боротися для того, щоб вибороти собі право бути додатком до машини, с безглуздя». Це писалося десь 1923 року. В добу ВАПЛІТЕ (1927—28) негативні сторони большевицької системи виявилися настільки, що Хвильовий, як відомо, порівняв її з «раковинами з калом». У низці творів на сторінках ж-лу «Вапліте» перед нами проходить ця дійсність у всій наготі і відворотності. Особливу увагу свою критичною стороною звернула на себе повість Гр. Епіка — «В-осені». З приводу неї П. Христюк написав велику критичну статтю, клясично застосувавши в ній добролюбовську критичну методу, використовуючи даний літературний твір, як зручний привід до того, щоб висловитись «по-поводу» зачеплених проблем і явищ, оскільки прямий підхід до критики большевицької системи був неможливий. Стаття називається «Розпеченим пером» — назва, що її сприймасмо сьогодні як символ. Ця стаття є сьогодні цінним історичним документом, вартим того, щоб його зачитувати ширше.

Христюк відзначає, що в повісті Гр. Епіка є «правдиві борці за нове життя, правдиві віддані будівничі цього життя і спекулянти від революції, від комунізму і гниляччя нашої сучасності, що лише дискредитують радянську владу, соціалізм, пролетарську революцію. Робітники, що й після революції живуть у важких умовах і все ж таки не тратять віри в перемогу соціалізму і здеморалізовані, засмоктані непою, міщанством інтелігенти, що колись, можливо, були активними учасниками пролетарської боротьби, а тепер, посідаючи видатні радянські й громадські посади, ллють воду на колеса контреволюційного млина. Ось коло тих пітань, які порушує Г. Епік у своєму оповіданні».

«От вам Микола Бризгунов: комуніст, голова житлокоопу, немов би активний партійний і радянський робітник. Сам про себе він так говорить: «я не вчораши людина, ви це знаєте... Дев'ятнадцятого року я покинув усе... Лишився всього. Де тільки я не бився... Країці роки свої віддав... і так далі. І спекулюю на цьому, на своїх, можливо, сумнівних заслугах перед революцією. Спекулюю нахабно, отидливо, спустившись на саміське дно тупого міщанства, втративши рештки тідності не то що комуніста, але й звичайного громадянина. Як голова житлокоопу, дбає лише про вигоди для себе, для своєї жінки, для жінчиних родичів, для своїх особистих друзів. Він самовільно забрав собі іншу кімнату, що звільнилася і мала бути передана новому мешканцеві — комуністові. Він забрав собі країці меблі, що належать кооперативові. На те, що робітнича родина гине в мокрумі підвалах, він, зрозуміла річ, не зважає. Грубо й неуважно поводиться з удовою — робітницею, що прийшла до нього просити зняти кару за невчасну оплату помешкання...»

Чи не вісім від цього побуту (а це ж має бути наш новий, радянський, комуністичний побут) жахом?

Всі вони ведуть беззмістовне, пусте життя, зовсім не відчуваючи творчого, оздоровлюючого подиху великої революції. Їхнє суспільне життя замкнено у вузькому колі: карти, випивка, недотепні брудні анекdotи і, як верх громадської і політичної заінтересованості, — хроніка в газетах. Далі не йдуть, бо, як «дотепно» жартує Бризгунов — в «Ізвестіях» нет правди, а в «Правді» нет известій».

Отаке життя веде гниле шумовиння революції. Сухі, хороші кімнати, добре меблі для інших, для спекулянтів від революції, для себелюбів і паршивців, а Еристи можуть жити і в підвалах. Відносини між вдовою-робітницею і Бризгуновим нагадують відносини кріпацького чи буржуазного ладу. Бризгунов із товаришами тримає житлокоопівську масу в іжачих рукавицях, як колись тримали домовласники, або й

гірше. Вільну думку, ініціативу вони задушують... Тому загальні збори житлооопу справляють надзвичайно прикре враження. Здеморалізовані та тероризовані «обивателі» слухняно йдуть за Бризгуновим, «воруваючись обережно, як жаби на ковбасі». В оповіданні масмо промовисту сценку «ували» зборами — під загрозою Бризгунова — самовільного захоплення Бризгуновим кімнати, а також огидну сцену розтягання меблів із звільненої кімнати, сцену, що нагадує мародерство на фронті.

Отакий наш новий побут за Гр. Епіком. Чи не злісна це вигадка? А коли ні, то чи варто роз'ярювати наші болячки?

Немас більших воротів радянського будівництва, як Бризгунов і компанія, яких ми зустрічамо щодні в житлооопах, трестах, в адміністративному апараті, в інших установах, які свої сумнівні заслуги перед революцією зробили предметом спекуляції, так би мовити, «капіталізували» їх, які деморалізувались до крихти самі й деморалізують інших, які органічно зрослися із непівсько-міщанським побутом і гангреною, сидять на молодих паростках нового життя, які дискредитують радянський лад, ідею соціалізму й комуністичну партію.

Чому ж бо мало стояти останньо, бути пасивним у цій боротьбі радянське красне письменство? Є такі політики, письменники й критики, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові й тому вважають за зайве й шкідливе вести боротьбу проти них через мистецтво, розуміючи таку боротьбу, як занепадництво, невір'я в сили революції і т. інші...

Хто може перечити тому, що правдиве художнє вображення болячок нашої сучасності може більше сприяти оздоровленню радянської суспільної тканини, ніж не художнє (а тому й не переконуюче) «казенне» вихвалення зародків нового побуту, або ще не доведених до кінця починань? Треба виразно підкреслити ту хибність та шкідливість того «механічного підходу» до тематики й способу трактування тем, який набирає все більшої сили в останній час і виявляється в тому, що письменника хочуть зобов'язати писати лише про позитивні явища життя й лише в так званому бадьорому, життєрадісному тоні. Не замовчувати треба наші хвороби, а навпаки — треба розпекти, загартувати пера наших письменників у боротьбі з цими болячками.

Оповідання Г. Епіка роздмухує не в одного читача полум'я зненависті й огиди до Бризгунових і будить жадобу боротьби з тими явищами... Нездорові явища можна поборювати працею, а не оголошенням їх неїснуючими... Не лякатись непи й болячко, не тікати від них, а перемагати їх треба в процесі боротьби, в процесі впертої праці.

Розпеченого пера треба, а не «уропатріотичних» «дзеньок-бреньок».

Не трудно догадатись, проти кого і проти яких болячок скеровані були розпечені пера ваплітіян. З

цензурних умов ні в оповіданні ні в статті не ставиться питання в національній площині, але чи не говорить про це прізвище Бризгунова? Цікаво також відзначити, що «мотлох і гниляччя нашої сучасності» — це ніхто інший, як ті, що «посіли видатні радянські посади», яких презентує в повісті «активний партійний і радянський робітник Бризгунов». А відомо, хто посів ті посади і хто був активним партійним робітником на Україні в перші роки після перемоги більшевиків. Болячки, що їх змальовано в повісті і «по-поводу» яких пише Христюк, теж с дуже красномовними. Сюди належить фарисейство і спекуляція на гаслах революції і сумнівних революційних заслугах, зловживання своїм становищем на високій посаді, моральний розклад і втрата людської гідності, протекціонізм і «їжаці рукавиці» (ежовщина!) по відношенні до маси, «здущення вільної думки й ініціативи», «демократичне голосування» і ухвали під терором і т. д. Усьє цей комплекс болячок с наслідком більшевицької системи. Це розуміє Христюк і на це звертає увагу тих «політиків», письменників і критиків, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то важають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові... З свого боку Христюк пояснює, що це зовсім не так, що Епік порушує «на тлі житлооопського життя важливі питання нашої сучасної дійсності, що в однаковій мірі сплітаються із життям житлооопів і з життям фабрик, заводів, профспілок, радянських установ і комуністичної партії. Ось він який, «наш новий радянський, комуністичний побут!» «Чи не віс від нього жахом?»

Які висновки належить з цього зробити — не трудно догадатись.

Цю статтю редакція «Вапліте» супроводжує приміткою, сенс якої зводиться до того, що вона написана не на замовлення редакції і мала зовсім інше призначення, але, зважаючи на її актуальність редакція містить її на сторінках свого журналу. Призначення цієї примітки, очевидно, розраховане на цензуру, остильки, як відомо, П. Христюк у минулому був, здається, генеральним секретарем УНР і з цього погляду співробітництво в журналі «Вапліте» було «не бажаним». Але фактично, поява імені бувшого генерального секретаря УНР П. Христюка і бувшого м'ятежного комунара М. Хвильового на сторінках одного журналу і під одним ідейним прапором з символом доби. І сьогодні ми можемо лише дивуватися тій надзвичайній відвазі і жертвенності, з якою виступили ці люди на боротьбу з московським більшевізмом і з проповіддю українських ідеалів. Так жити і творити, творити і постійно вигадувати способи, як сказати суспільству те, що сказати заборонено — яка це справді тяжка і трагічна місія. Вона була по силі лише людям прометеївської вдачі, великим українським патріотам — ідеалістам, людям великого терічного чину і подвигу в ім'я найвищих ідеалів української нації.

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Ceterum censeo . . .

(Закінчення).

«Сталін (цитуємо дальше думки Вальтера Ліппмана) залишився вірний традиції Леніна. І в довгий період спокою, в якому Росія була одним оборонним табором, всі її господарські почини мали один мотив і одну ціль: війну. Два п'ятирічні пляни мали першу і незважаючи на ціллю построїти тяжкий промисл у безпечної під стратегічним оглядом зоні Росії, а щоб фінансувати той задум, цей велетенський промисловий плян восині машини, російський народ піддано роками примусовій тяжкій недостачі (звернім увагу, як деликатно формулює капіталістичний критик порядки в державі, що в дійсності були голодом, смертью, канibalізмом, ожебраченням і примітивіза-

цією мільйонів населення). Якщо б ціллю тих плянів було піднесення життєвої стопи, то не треба було нікого переконувати, що будова заводів продукції сталі важніша та що вона мусить іти перед продукцією одягу і взуття. Як тоді можна було оправдати політику вивозу харчів закордон у часі, коли населення мердо з голоду, щоб тільки держава могла дістати машини, призначенні до продукції воєнного матеріалу?

Без сумніву, ідеалісти готові твердити, що, даючи народові і масам сталь, замість хліба, більшевики працювали над створенням системи самостійного і під тосподарським оглядом незалежного промислу на со-

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

V. ІДЕОЛОГІЯ І СВІТОГЛЯД ХВИЛЬОВИЗМУ.

Над могилою М. Хвильового виголосив прощальне слово, між іншими, один з колишніх членів ВАПЛІТЕ — Петро Панч, — який, безперечно, добре знатав Хвильового і тому його свідчення мають для нас певне документарно-доказове значення. У своєму слові Петро Панч підкреслив, що покоління ВАПЛІТЕ і всі країні літературні представники українського ренесансу 20-их років «всі вийшли вдалку незнану літературу пугаючи під знаком негромонного, запального й романтичного Хвильового».

Мова тут не лише про естетику. Микола Хвильовий був також визначним ідеологом, і під його знаком є також ідеологія і світогляд провідної і домінуючої частини вапліття. **Хвильовизм і вапліттянство — це ідеологія і естетика українського ренесансу.**

Який зміст і суть цієї ідеології і світогляду в їх конкретному ідейному змісті й теоретичному означенні? Петро Панч говорив про це так:

«Ідейний шлях його (Хвильового) творчості розвивався суперечко, виявляючи ра-у-раз непережиті елементи ідеалізму та індивідуалізму. 1925—27 рр. в своїх визначеннях шляхів розвитку української культури і радянської літератури, Хвильовий збився на націоналістичні позиції, виступивши з відомими памфлетами «Думки проти течії» та іншими. З цих позицій протягом трьох років М. Хвильовий провадив боротьбу проти лінії партії в національно-культурі будівництві. В цей самий час з'являється його націоналістичний роман «Вальдшнепі». Хвильовий стас одним із надхненників і організаторів ВАПЛІТЕ... З ім'ям М. Хвильового з'язана ціла течія в українській літературі, течія романгічна, якої він був основоположником і запальним пропагандистом... М'ятечний комунар, командор червоного партизанського загону..., в молоду радянську літературу М. Хвильовий внес романтику революції... На зміну романтиці громадянської війни, що характеризувала перший період його творчості, у творах Хвильового значне місце посіла націоналістична романтика, що явилаася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика».*)

Ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика — такі основні риси світогляду Хвильового, відзначенні Петром Панчем. Цими рисами позначена творчість не лише одного Хвильового, а й Юрія Яновського і Аркадія Любченка і багатьох інших членів ВАПЛІТЕ. Це провідна течія в українському ренесансі 20-их років.

Твердження П. Панча не можуть бути, розуміється, достатнім і вичерпним доказом у визначенні ідеології, світогляду і творчої методи Хвильового. Якщо взяти до уваги підсортські умови, то їх можна і слід взяти критично і під сумнівом, остильки, як відомо, все опозиційне в ССР твердиться ідеалізмом і націоналізмом, і в цій поняття більшевики вкладають негативний зміст, визначаючи його як вияв буржуазної ідеології, містики і занепадництва. А все це оцінюють більшевики як явну контрреволюцію. Але підкреслені нами слова в процесальній промові П. Панча стверджують подібні же визначення інших критиків і дослідників, а найголовніше їх стверджує конкретна аналіза мистецьких образів і виявленого в них світовідчуття й світогляду Хвильового. Нам скажуть на це, що образи і виявлені в них світогляд і світовідчуття можна трактувати теж по-різному і по-різному визначати — в залежності від настани, світогляду і партійно-політичної тенденційності критика чи дослідника. Тоді залишається, на нашу думку, що третє джерело і спосіб, за яким ми складаємо остаточну думку і визначення даного світогляду і естетики, а саме філософія і теоретичні визначення самого творця даної системи. І коли ми уважно перечитали публіцистику Хвильового — памфлети і літературно-критичні статті, — а також

прослухимо за теоретичними дискусіями і полемікою героїв на сторінках його повістей, а головне роману «Вальдшнепі», то й тут зустрінемося з тим же самим комплексом, що його позначає Хвильовий і його герой тими ж самими означеннями і словами. Цими означеннями і словами є: ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика. Помилався Петро Панч лише в тому, що визначив їх як «пережиті елементи» старого світогляду Хвильового. В дійсності було якраз навпаки: Хвильовий все більше звільнявся від елементів нерганічних для нього, начинаних і навіяніх духом епохи — елементів епохи матеріалізму, однобокого раціоналізму і комуністичних утопій, і все більше кристалізувався і вироблявся в ньому світогляд органічно-український, позначений патетикою і духом Нового Українського Відродження. Але згадана «помилка» Петра Панча нам цілком зрозуміла — вона обумовлена підцензурно-політичними умовами і не є висловом справжнього переконання і сумління автора.

Про це, що «вапліттянство» було не «елементом», який пережився чи вижився, а світоглядом, який все виразніше кристалізувався, посвідчив нам сам Хвильовий. В 1929 році після розгрому ВАПЛІТЕ її члени створили нову організацію «Пролітфронт» з літературним журналом того ж імені. Цей журнал редагував також Хвильовий з А. Любченком та Момотом. «Пролітфронт» продовжував ідеологічну і мистецьку лінію ВАПЛІТЕ і придбав собі нових прихильників. Зокрема, один з названих редакторів «Пролітфронту» — Іван Момот, колишній член комсомольської літературної організації «Молодняк», талановитий і надійний критик, став одним з найбільших прихильників Хвильового і теоретиком «активного романтизму». До «Пролітфронту» належали також П. Тичина, О. Вишня, І. Коцюба, О. Копиленко, І. Сенченко, М. Куліш, Ю. Яновський, Донченко, Масенко та інші. «Пролітфронт» мусів також 19 січня 1931 року зліквідуватись. Хвильовий не без прихованого гумору й іронії тоді пояснював: «Після остаточної дискредитації життям (заборони, тровля парційцями тощо — примітка наша) колишніх поглядів його ідеологів на шляхи розвитку пролетарської літератури, пізніше виявилася цілковита непроможність цих ідеологів намітити для організації нові шляхи й нову установку, а подруге виявилось, що відсутність цієї установи заводить організацію у тупик, так би мовити, перманентних момилок».

Отже Хвильовий своєрідним способом дав зрозумілі українським читачам, що ідеологічно ВАПЛІТЕ залишалась на своїх позиціях і не думас позбуватись тих елементів світогляду, що їх мала. В цьому й була її «непроможність» намітити «нові шляхи» і «нову установку». Така постава колишніх ідеологів ВАПЛІТЕ заводить нову організацію «Пролітфронт» «в тупик, так би мовити, перманентних момилок». А звідси організаційно-політичні висновки: легально така організація не може існувати. І тому її «розпускається».

Що ж це за ідеологія і світогляд, що їх більшевики позначають, як «пережиті елементи», що ведуть в тупик перманентних момилок і ухилюють від більшевицького світогляду і генеральної лінії партії?

Основні риси чи елементи цього світогляду вже названо. Це ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика. Сполуча цих елементів не випадкова. Вони є органічними і невід'ємними рисами нового українського світогляду — світогляду українського Відродження нашого часу. Нам лишається лише розкрити їх справжній ідейний зміст і значення. Це тим більш конечно, якщо візьмемо до уваги той факт, що на еміграції один з критиків (Ю. Шерех), пишучи про «Вертеп» Аркадія Любченка як «синтезу політичного й загально-філософського світогляду українських 20-их років», означає цей світогляд як «активний вояовничо-волюнтаристичний матеріалізм українського культурного ренесансу 20-тих років», як «синтезу українського матеріалістичного світогляду» (Альманах МУР, I, стор

*) Підкреслення мої. — П. Г.

148—155). Це непродумане і необґрутоване визначення Ю. Шереха в його інтерпретації образів та ідей «Вертепу» суперечить дійсному ідейному і світоглядово му змістові цього твору і не відповідає правді. З цього випливає низка непорозумінь, коли сам Шерех пише, що «на тому, чи зрозуміс його («Вертеп» і ваплітство — П. Г.) наше покоління в еміграції, думається, можна буде перевірити, наскільки взагалі сучасна українська еміграція доросла до рівня, якого дійшла українська література і українська духовість, і наскільки ця еміграція спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху».

Прийнявши на віру визначення світогляду, Українського Відродження, як «матеріалістичного світогляду» і повіривши Ю. Шерехові, читач матиме фальшиву уяву про цей рух і ми вже маємо познаки критичного або й різко негативного наставлення до Хвильового і ВАПЛІТЕ значної частини нинішньої еміграції, а воно помилкове і безгрунтовне. Для декого помилка Ю. Шереха дуже приемна, остільки вона підтримує почуття пісмонтизму і вищевартності тієї частини української еміграції, яка була відірвана від української дійсності під советами і склинила все в ній тотально знецінювати і негувати як «зdemoralізованиe і большевицьке». На превеликий жаль, ці фальшиві почування і уявлення частини старої еміграції петлюровської генерації підтримує дехто з нових «підсвітських» емігрантів. Помилкою Ю. Шереха поспішив скористатись його літературний противник В. Державин, щоб протиставити «зdemoralізованому супільнству Наддніпрянщини» ідеологію і світогляд еміграції. Державин дас пораду «критично ставитися до хвильовизму та неохвильовизму і не в ньому, а в геройній творчості О. Ольжича і Олени Теліги вбачати насьогодні національний стяг нашої духовості і найглибше національне слово нашого письменства» (Календаральманах на 1948 рік, стор. 146—147).

Нам дуже присмно знати, що В. Державин так високо оцінює Ольжича і Телігу і що саме в їх геройній творчості бачить національний стяг нашої духовості сьогодні. Коли це щиро, то таке зрозуміння цієї духовості для критика батато важить. Але вважаємо за помилку і непорозуміння протиставлення цієї духовості хвильовизмові, чи неохвильовизмові як чомусь не тільки меншевартісному, а й протилежному чи може й ворожому. Таке протиставлення фальшиве, воно не відповідає дійсності, воно шкідливе. Воно веде до самоізоляції української політичної еміграції від свого народу і, зрештою, до ствердження большевицької тези про чужість і ворожість української політичної еміграції і українського націоналізму чи національно-визвольного руху для українського ж таки народу.

Не масмо намірів з політичних міркувань прикрашувати і підтягати Хвильового і ВАПЛІТЕ до нашої національної духовості, як вона виявленна в творчості Ольжича і Теліги, як вона виявляється в ідеології і світогляді українського визвольного руху сьогодні. Це привело б тільки до фальшування фактів. Нас цікавить насамперед правда і правдиве ідейне й духове обличчя Хвильового і ВАПЛІТЕ, як об'єктивних данистей, як історичних фактів. І лише після належного зрозуміння дійсного внутрішнього змісту хвильовизму чи ваплітства вважаємо за дозволене оперувати цими поняттями в літературній, ідеологічній і політичній боротьбі нашого часу. А в нашій публіцистиці наземіграції (і в большевицькій пресі) робиться наїваки — до певних політичних та ідеологічних позицій і тез такі поняття як «хвильовизм», «націоналізм» і т. п. підтягаються чи заперечуються, незалежно від їх правдивого змісту. Автори й полемісти вкладають у них свій зміст і свою уяву, ігноруючи правду.

Дотеперішнє непорозуміння й несприйняття Хвильового і ВАПЛІТЕ певною частиною нашої еміграції може справді служити критерієм оцінки, наскільки вона доросла до рівня Українського Відродження 20-их років, наскільки ця частина спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху та чи може вона презентувати ідейно-український рух на сучасному етапі.

VI. РЕВОЛЮЦІЯ І ПОСТУП.

Критичне або й негативне становище до хвильовизму і ВАПЛІТЕ ґрунтуються переважно на зовнішніх

біографічних даних про Хвильового та його однодумців і частково на романтиці революції, яка виявленна в їх творах. Ані перше, ані друге не може бути достатньою підставою для виявлення і характеристики внутрішнього ідейного змісту хвильовизму і тим більше не може бути підставою для утотожнення його з большевизмом.

Той факт, що Хвильовий у певний час боротьби опинився під червоним прапором, на боці революційних сил, керованих большевиками, ще не означає, що він внутрішньо своїми поглядами і духовістю був большевиком. А коли вже йти за біографічними даними, то чому береться лише цей епізод з його біографії і забувається про те, що Хвильовий був також організатором «Просвіти», був палким прихильником Української Центральної Ради і боровся за Українську Народну Республіку? (див. О. Ган — «Трагедія Хвильового»). І чому, нарішті, замовчується той факт, що Хвильовий, тримаючи партійний квиток КП(б)У в кишенні, провадив боротьбу проти лінії партії? Досить порівняти «комуністів» Хвильового і М. Куліша з «некомуністами Рильським і Тичиною, щоб стало ясно, що ця сторінка біографії Хвильового не може бути рішальною для визначення ідеології і духовості хвильовизму.

Так само не можна негувати чи визначати суті хвильовизму за романтикою революції чи «загірнію комуни», не завдаючи собі труду глибше проаналізувати, який зміст вкладається в цю романтику і яка духовість в них виявляється.

Епоха революції 1918 року проходила під знаком соціалізму — в цьому її домінуючій ерос і патос. Ця доба мала своїх апостолів і ентузіастів. Мала вона і своїх фанатиків. Бачимо їх у новелі «Я» (Романтика) Хвильового. Покоління цієї епохи, коли «люди ходили голі й голодні й були велетнями й богами», репрезентує також і товаришка Уляна з повісті «Сантиментальна історія». «Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет». В романі «Ральдшнепі» це покоління репрезентує Ганна — дружина Карамазова. Карамазов переживав кризу й еволюціонув в напрямі нового ідеалу, що його патосом просякнена нова доба і носіє якого с нове покоління — в напрямі Аглаї. Прообразом Аглаї є Б'янка з «Сантиментальної історії». «Той химерний час революції 1917 року зачепила Б'янка тільки одним крилом своєї юності», але, — признається вона — «товаришка Уляни даремно думала, що я не розумію його. Він і мені лежав на серці. З таким же розумінням покоління епохи революції підходить і Аглая до Карамазова, коли характеризує його: «Отже, маємо безперечно здібного недоука з романтичним складом натури... Карамазова захопила соціальну революція своїм розмахом, своїми соціальними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, на тисячу смертей»... «Тоді всі пізнали тасмну даль», — висловлюється про цю епоху Б'янка. Це було підкреслення ідеалізму і романтики Революції.

«Таємна даль» чи «Загірня комуна» — це образ того міту епохи революції, що ним було перейняте її покоління. Не тільки Хвильовий, але й Христюкі з табору УНР. Це була домінанта. Національне визволення і відродження нації, думалося, приайде само в процесі соціалістичної революції. Це не виключалося, але включалося, як одне з завдань Революції. У 20-их роках Хвильовий виступив не проти революції, а проти большевицької контрреволюції, його гаслом було продовження і поглиблення Революції в національні площині й очищення її від московсько-большевицького наомулу. Питання про відношення до революції було в свій час поставлене й на еміграції, на сторінках «Розбудови Нації» — органу Проводу Українських Націоналістів. В одному з чисел цієї темі присвячено спеціальну статтю під заголовком «Революція чи контрреволюція», де з наголосенням зазначалося: «Східно-революцію, — ту чарівну, велику й дорогу нам поїдію, на яку кожний свідомий активний українець чекав, як на спасителя, — ту революцію мусимо прийняти. Між нами не може бути місця для тих, що в революції бачать тільки «царство сатани», «перемогу хамств».

Революція 1917 року — весна нашого народу, рене-

санс його, ранок і пробудження. Революцію, як протест проти вchorашнього, мусить прийняти кожний, для кого українство не фраза, не емоція, а свята справа — проблема всіх проблем» («Розбудова Нації», ч. 3, 1928 р.).

Про проблему революції і поступу йде пожвавлена дискусія на сторінках роману «Вальдшнепі» в розмовах Карамазова і Аглай. — «Я іноді буквально задихаюсь од щастя, — говорить Карамазов. — Темні сторони нашої дійсності тоді зовсім зникають із моїх очей, і я починаю рости і виростаю у велетня. Бо й справді: в суспільстві не може бути такої ситуації, коли не можлива боротьба. Коли ж це так, то... як усе таки весело жити «на етом свєтс, господа»... Ти не можеш і уявити, як я полюбив це заязоване слово — поступ. Поступ — це ж по суті якор спасіння. Це ж вихід із того становища, що в нього зайшла революція».

— Ale ти говориш зовсім, як учень першої групи, — сказала Аглай.

— Цілком справедливо! — гаряче підхопив Дмитрій. Я і сучень першої групи і маю мужність визнати це. Така вже логіка подій: хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...

— I витягувати з архіву старі гасла?

— А хоч би й так. Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня, завтра не можуть стати реакційними? Хіба ми не маємо прикладів? І навпаки: хіба кличі 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріалом для спекуляції? Це не значить, що ми збанкрутували, а це значить, що треба бути діялектиком. Сьогодні масу можна повести тільки під тим стягом, що на ньому буде чітко написано — «поступ».

Не підлягас сумніву, що думки вкладені в уста Карамазова, с думками Хвильового.

Звертає свою увагу передовсім творчий і діялектичний підхід до життєвих явищ, а в даному випадку до гасел революції. У свій час Карамазов ішов в ім'я цих ідеалів на смерть. «Але як мусів себе почувати Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване «соціалістичне» оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло і що його комуністична партія потихе сенську та полегесенську перетворюється на звичайного субі «собірателя землі руської» і спускається, так би мовити, на гальмах до інтересів хитреного мішанина середнячка». Це вже занадто, бо на погляд Карамазова цей середнячок «завтра стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового прогресу»...

Революційна натура Карамазова — Хвильового — пірнята протестом. Він в опозиції. «Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо події вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку». Гасло Хвильового: «уміти мислити і відчувати», бути діялектиком, є гаслом творчої, діялектичної методи, протиставленої догматизму і закостенілому доктринерству. Визначення Карамазова, як «вічного учня» він приймає за похвалу і радить іншим «бути діялектиком». «Старі» гасла українського націоналізму в підсновській дійсності набрали революційного значення — чому ж не витягти їх не скористатись в ім'я творчості і активного життя і в боротьбі проти большевицької реакції?

Як революціонер і діялектик, Хвильовий в новій дійсності переживав кризу, що й відтворено в образі Карамазова. В чому суть цієї кризи? Карамазов запевняє, що «це не значить, що ми збанкрутували». Ale Аглай краще її ясніше розкриває суть цієї кризи. Карамазови зупинилися на якомусь ідіотському роздоріжжі. Українська дійсність і відродження української нації, з одного боку, і большевицька «соціалістична революція», з другого. Два шляхи, що виключають один одного, — дві революції. Якщо в революцію 1917 року гасло єдності з революційними силами Росії для повалення царату і розбиття «торьми народів» було революційним і прогресивним, то тепер, коли саме партія перетворилася на «собірателя землі руської», те гасло стало реакційним. Ale Карамазови ще в полоні своїх сталих уявлень і емоцій і зв'язані з доктриною соціалізму, з Марксом і партією. «Дмитрій Карамазов і Дмитрій Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки

партиї, але й тих соціальніх ідеалів, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самих себе. Ale й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. I от Карамазови почали філософувати й шукати виходу з зачарованого кола. Ale й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерського перплетуум мобілс: шукали такого становища, коли й вівці залишаються цілі і вовки не почувавуть голоду. Коротко кажучи, ці недоуки остаточно заплутались і, таким чином, прийшли до душевної кризи»...

Карамазов трагічна постать... Так визначас її Аглай. Карамазов не заперечус і пояснює: «Очевидно, така вже моя вдача». Ale трагізм тут не у вдачі, а в ситуації. Або вірніше — і в тому і в другому. Це символ трагедії української нації, яка опинилася на роздоріжжі епохи в осні і революції, в надзвичайно складній і трудній ситуації, в момент свого національного державного відродження і ставання.

В новелі «Я» Хвильового масмо один з актів цієї трагедії — в роки революції. Цей твір сприймається баґатма в буквальному сенсі зображеніх подій і ситуацій, а особу, від якої ведеться оповідання, уточнюють з Хвильовим. Такий підхід до новелі «Я», як до твору автобіографічного і натуралістичного зображення дійсних спостережених і пережитих подій дав привід комусь кинути на адресу автора страшне обвинувачення: Хвильовий — чекіст і вбивник своєї матері. Це — непорозуміння і вульгаризація справи.

В дійсності новеля «Я» с щось більше, як натуралістична фотографія. Це твір надзвичайно глибоких філософських узагальнень і символів, який розкриває дійсність глибшу, ніж ту, що ми її звичайно бачимо і безпосередньо спостерігаємо. Автобіографізм його твору не в буквальній відповідності героя і його вчинків до особи Хвильового, а в світогідчущанні і переживаннях, що в ньому відбиваються. А головне в ідеї твору.

Хвильовий, безперечно, типова постать української інтелігенції за часів Революції і в цьому вартість автобіографічних елементів у його творах. Герой новелі «Я» символізус не лише комуністичну частину інтелігенції, яка спинилася під червоним прапором з московськими большевиками. В такій же мірі цей образ з символом тієї соціалістичної інтелігенції, яка стояла під національним прапором, але так само роздвоювалася і вагалася на роздоріжжі революції і сама сама себе руйнувала і розслаблювала свою волю і ставала жертвою ворожої навали. Герой оповідання Антоненка-Давидовича «Смерть» — колишній організатор «Просвіті», агітатор Центральної Ради, який «тікав з військом Директорії», переживав таку ж саме трагедію. Це трагедія всієї української інтелігенції тих часів — трагедія української національної Революції.

Хвильовий відтворює цю трагедію і оцінює її не як «чекіст» чи комуніст, а як український патріот і українська людина, яка вже усвідомила згубність большевицької революції, з її бездушистю, раціоналізмом і відірванням від національного ґрунту ідеалом «загірьтої комуни». Символом цієї революції є доктор Тарабат. «Цей доктор з широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом із каменем, замість серця, — це ж він безвихідний хазяїн українського комунара Андрія, який с «нікчемою в його руках, яка відавалася на волю хижої стихії». Чому віддавалася? Во ідея соціалізму і пролетарської революції своїм розмахом і гаслами полонила уяву і була провідною ідеєю і української інтелігенції тих часів... Ця ідея в тодішньому її змісті і оформленні протиставилася національній ідеї, як універсальна і вища. Перед духовим зором Андрія була мати — Україна, — «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що сгоїть на грані невідомих віків». Ale цей кінець своєї душі Андрій змушений ховати і нищити в собі в ім'я того «вищого» ідеалу. Bo мати не приймає ту революцію, заперечус її «хижу стихію». «Хіжа стихія? Хто сміє думати так? Так думають тільки версаліци: це контреволюція». Так думав Андрій. I його «неможливий біль», його «незносна мука» тепліють в лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом матері — Марії.

Трагедія душі розвідносної між розумовим прийняттям комунізму і чуттєвим його відкиненням. Щось від гамлетизму. Інстинктом, іrrаціонально Андрій відчуває в образі Матері найвищу святість і готовий

впости перед нею на поліна. «Але знову передо мною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час... І я здавлюю голову. Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схилью в цей відповідальний мент. Невже я покину чати і ганебно зраджу комуну?.. Тоді я, знеможений похиляюся на паркан, становлюся на коліна і... молитовно дивлюсь на східній волохатий силуст — чорний трибунал комуни... Воїстину: це була дійсність безвідома, неминуча, як сама смерть. Але це ю була сдина дорога до затірніх озер невідомої прекрасної комуни... І тоді я горів в огні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі...»

Яка ідея цього твору? Що хотів сказати автор? Ми вже частково відповіли на це питання. Це негація большевицької революції, як чужої і ворожої Україні стихії. Це також негація одіраного од національних джерел і живого життя доктринерства і однобічного раціоналізму, що в поєднанні з фанатизмом ведуть до руїни людського «я» і смерти. Не негація і за-перечення большевизму.

Герой новелі увесі час мучитися і терзас себе питанням: може це помилка — вбивати в собі людину, свою національне «я» і свою матір? «Може треба інакше зробити?» Але він не міг ще усвідомити цієї помилки і «горів у вогні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі». Чекіст Андрій — це образ фанатика певної доктрини, що у своєму фанатизму доходить до крайніх меж, топче в собі кращі людські почуття, теплі людські слова, тиху задушевність і втрачес подобу людини — царя природи — перетворюючись не то «в машинізованого хижака, не то в хижу машину».

Микола Хвильовий в момент написання цього твору, безперечно, був уже свідомий цієї помилки. В роки революції був момент, коли він очевидно, сам її пережив. Новеля «Я» з актом її усвідомлення і активного переборення. Цим твором Хвильовий звільняється від свого «безвідомого хазяїна» — доктора Тагабата — людини-автомата «з холодним розумом і з каменем замість серця»; в ньому знову відроджується його власне «я» і вже не хоче залежати від абстрактної комуністичної доктрини. Тут ми з свідками передрідження Хвильового і народження в ньому українського революціонера — націоналіста, який вже сам формує оточення за власним образом і власною уподобою. В цьому аспекті в підводній течії образів у новелі «Я» Хвильовий розтрілює чекіста і реабілітує другий кінець своєї душі — Україну і українську людину. В ширшому означенні це означає реабілітацію українського націоналізму. Образ «затірньої комуни» блідне і розплівається, як димок химери, як плід «кастрованої мудрості» марксової «науки». Устами Аглаї Хвильовий заявляє: «Маркс — чужорідне тіло для України. Але хто сказав, що Маркс вічний і сданий прapor прогресу?» Революція і Україна у Хвильового тепер з явищами нерозривними. Соціяльне і національне становлять нерозривну єдність. Цілком слухнє визначення Хвильового як письменника та ідеолога революційно-творчої, динамічно-новаторської України.

В новелі «Я» показано розбіжність большевицького шляху революції з людським «я» — з етикою і мораллю людини. Звідси трагедія: «Я — чекіст, але я й — людина». Коли йти за, розвитком подій, показаних у новелі та їх розв'язкою, — перемагає чекіст над людиною. Перемагає віра в затірню комуну і в те, що большевицька революція — «сдина дорога до затірніх озер невідомої прекрасної комуни». Фанатична віра і сильна воля героя змушують замовкнуті розум і почуття людини, щоб підкорити їх розумові комуністичні доктрини. Типова ситуація для підсноветської людини, стиснутої з усіх боків большевицькою дійсністю. Чи не є ця дійсність і сьогодні, «як зграя голодних вовків»? Чи не здається вона й сьогодні безвідомою і неминучою, «як сама смерть»? І чи не вірять ще й сьогодні колишні друзі Хвильового — Тичини і Смоличі, що це «сдина дорога до затірніх озер невідомої прекрасної комуни»?

Заслуга Хвильового і с в тому, що він своїм глибоким проникливим розумом і надзвичайною інтуїцією відчув і зрозумів, що на тій дорозі людину і цілі народи чекає загибель і смерть і він геройчним зусиллям

роздірав завісу тієї дійсності, і показав шлях виходу з неї і нові перспективи.

У «Повісті про Санаторійну зону» с місце, що розкриває зміст переоцінки вартостей, який у новелі «Я» завуальований і розкривається лише в образах. Ці слова відносяться до колишнього романтика «загірної комуни» Анарха, героя повісті. Але вони можуть бути віднесені і до Хвильового.

«Це було, здається, на провесні нової героїчної ери... Мільйони, більйони, трільйони машиністок та інших «співчуваючих» державних діячів невимушені підкреслювали тенією Маркса та геніальну революцію. Проте, тоді вже поганою хуртовини не було, а була прекрасна хуртовина під совсом дикого шовінізму та порнографії. Та і по оселях ходили трубадури й надхненно співали про... національний (московсько-большевицький — П. Г.) месіянізм. І це м'яко називалось утилізацією Маркса... Дорогий революціонер! Не подумайте, боже спаси, що цей величезний вступ (може більший від самого листа) немає ніякого відношення до того, що я вам зараз скажу... Певно, розум повинен керувати почуттями... І переоцінка вартостей, очевидно, добре засвоїв собі мудру формулу: «проти рожна не попрошу». Це робить йому честь і показує, що він не з тих парвеню, які пильнують вискочити з свого природного оточення. Це робить йому честь... Він нарешті зрозумів, що всі його утопії з плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про все-світній бунт. Так-то, шановний революціонер! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зійшов на широкий шлях, і перед ним замаячіли рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали...»

В цьому пляні переоцінки шляхів большевицької революції написана й новела «Я».

Відомий факт, що Шумський читав новелю «Я» на політбюро КП(б)У, кваліфікуючи її, як революційний твір. І з другого боку, з позицій офіційно-большевицьких Хвильовому робили закиди сумніву в його революційності. В цьому з певна закономірність. Хвильовому закидали: невже творці Революції ставали на трані віків і викликали Марію, втілений прообраз матері?... «Який же ти революціонер, коли в тебе «кололось» твое «я»? На це Хвильовий з гордістю й убивчим сарказмом відповідав: «Коли ти проповідяна колома, звичайно, без сокири ще вік пролежиши. Але коли ти обиватель і служиши, припустім, у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й масштабеністю бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакісм Акакісвичем, чи держимордою. Тут масштаби!»

Проблему революції і революційності Хвильовий розуміє і трактує, як бачимо, зовсім не по-большевицькому, а навпаки, це трактування антибольшевицьке, українське. Погляди Хвильового на революційність і революцію з поглядами українського націоналізму. В органі проводу Українських Націоналістів «Розбудова Нації» (за 1928 рік, число 3) читасмо:

«Тільки творчість з ознакою революційності. Бути революціонером — це перш усього знищити психологію раба супроти національно-ворожих держав, супроти соціально партійних доктрин.

Революційність — це протестантізм, це рух. Революція — це воля духа, це воля творчості.

Революційність — антитеза закостеніlosti, консерватизму й доктринерства.

Революційність — це поглиблення й збагачення світогляду, одухотворення народу. *

Не вірити в Маркса чи ворожі сили, а в Українську Націю.

На накидати життю непорушних форм і добр, — а дати людському духові змогу творчості. Це з завданням українського революціонера — націоналіста. Революційним бо є тільки рух, що виростає з національного ґрунту, що родиться з національного еросу, — а не з мертвої абстрактної утопії.

Відновити мотутню незалежну й соборну Українську Державу, а в ній здійснити ідеал соціальної справедливості, добра і краси, — це одиноче гідне революції завдання. Все інше — контрреволюція».

В цьому ж напрямі до такото розуміння революції і революційності еволюціонус і Хвильовий. Трагедія, що її змальовано в новелі «Я» — це трагедія українського революціонера, який не може порвати свою міцного зв'язку з духовістю свого народу і природою своєї землі. В його уяві мерехтіли «шведські мотили» і українські степи, а в борах бродили «тіні середньовічних лицарів». Він прагнув до гармонії поступу і трагедії, а революцію хотів творити не за абстрактною схемою чужої доктрини, а як органічний твір української людини. Але на шляху до української синтези стала большевицька Москва, що фігурує в новелі в постаті доктора Тагабата — людини «з холодним розумом і з каменем замість серця». Це він наказує в ім'я революції вбити в собі людину. Герой новелі «Я» виконує цей наказ у фанатичному засліпленні й пориві. Але в дальших творах герой Хвильового вже ставить питання: «Невже я зайвий чоловік, тому, що я безумно люблю Україну?» («Редактор Карк»). І ми знаємо, що Хвильовий дав на це питання свою одверту і недвозначну відповідь: «у свій час національні війни були революційними, червоним явищем в історії» («Думки проти течії»). Карамазова захоплює тепер ідея відродження української нації. Аглай ж проголосує ідеї українського націоналізму, і представляється його як молодий прогресивний і революційний фактор, що виступає на арену історії. І це с думки не одного лише Хвильового. Микола Куліш у своєму виступі на театральному диспуті у гострій драстичній формі звертає увагу на обмінання національної проблеми в соціальній літературі, з огляду на небезпечність її щодо літературної кар'єри. А на закиди, що він, так би мовити, прикипів до цієї проблеми, відповідав: «Я, як член партії (!? — П. Г.) і тромадянин, не можу обійти цієї проблеми і не хочу розв'язувати її в білих рукавичках... Рекомендую і вам... А ту ж моду, що зараз існує в літературі відносно національного руху на Україні (в минулому, в часи революції, тільки плямували і тільки ганьбили національне життя і нац. рух) я вважаю за шкідливу».

Така постава логічно і послідовно мусила привести і привела до боротьби проти партії і до заперечення большевизму. Карамазови переконалися, що виходу з кризи не можна отримати, якщо шукати «такого становища, коли й вівці залишаються цілі і вовки не почують тоді»). Хвильовий нещадно зривав маску з московсько-большевицького вовка в овечій шкірі і творить ідеологію боротьби з насильником і окупантом української землі.

Протибольшевицька постава Хвильового і ВАПЛІТЕ не вичерпується національною проблематикою, і розходження з партією виявилося не лише в запереченні колоніальної політики Москви щодо України. Хвильовизм з запереченням большевизму і в ідеологічно-духовій площині і, зокрема, в філософії історії. Концепція революції, во главі угла якої поставлено національну ідею і проблему відродження нації, с посuti запереченням історичного матеріалізму і марксизму з його теорією класової боротьби як основного і сдиного рушія історії. Хвильовий у своїх створах цілком ясно вказує на те, що ідеологія і світогляд українського відродження 20-их років — це нова доба і новий етап в процесі революції. Зміну епох у розвитку української духовності Хвильовий відтворює як зміну поколінь. Товаришка Уляна в повісті «Сантиментальна історія» презентує покоління романтиків революції 1917 року і вона говорить представників нового покоління: — «Я вам, Б'янко, страшенно заздрю й зовсім не тому, що ви красуня... Я вам заздрю тому, що ви людина нового покоління і для вас наші терзання — порожній звук... Ви ніколи не можете затоскувати за расм, як я й тисячі нас, надломлених людей громадянської війни»... Той химерний час Б'янка зачепила тільки одним крилом своєї юности. Але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його». «Він і мені лежав на серці», — заявляє Б'янка. «Тоді всі пізнали тасмну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на яких інших шляхах?» — подумала я.

Б'янка відчував більш інтуїтивно, ніж усвідомлює цей новий шлях. В ній росте Аглай і вона виступає в романі «Вальдшнепі», як «нова людина нашого часу».

Революція 1917 року лишила по собі лише спогад, що тане і розплівається, як димок, і Аглай радить Каравазову не перейматися цим і «переконатися нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвісті, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того димку, що тікає від нас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись»...

«Молоді вітерці», «нова даль» і «нові люди», що мають розкласти і запалити нове вогнище — чи є потреба розшифровувати ці символічні образи? Цілком очевидно, що мова йде про новий визвольний, ідейний і духовий рух — рух українського відродження, який підносив на свою пропорі ідею вільної і творчої людини і відродження української нації — ідея, яка мас запалити вогнем нового патосу й ентузіазму українські серця і душі. Андрій Хвиль розшифрував образ і наміри Аглай так: «Вона радить запалити багаття, щоб розпалити море націоналістичної боротьби й залізом і кров'ю повернати історію України на шлях українського націоналізму». І мав слуханість.

Аглай, як представник нового націоналістичного покоління України, дає досить гостру, але влучну характеристику попереднього покоління Української Революції. «Карамазов завдяки романтичному складові своєї натури й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світу, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита... Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні і талановиті) нездібні бути оформителями творчими нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціативи й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду».

Устами Аглай Хвильовий заявив про творення нової ідеології Українського Відродження. Що являє собою ця нова ідеологія і новий світогляд і яке їх відношення до ідеології і світогляду большевизму — в загальних рисах ми вже бачили з попереднього.

Трагедія Хвильового переростася рамки трагедії одиниці, хочби й як видатної, переростася рамки літературних суперечок чи українсько-большевицьких позицій. Ця трагедія, мов у краплі росі відбиває природу далеко грізніших конфліктів, які назріли і назрівають не тільки на Україні. Сьогодні ці конфлікти с джерелом трагедії всього людства. Україна першою в найгострішій формі пережила цю трагедію. Тим самим обумовлена і першість України в ідейному і політичному визвольному руху, скерованому на подолання зла і на ствердження нової доби відродження людства. І ми думамо, що не випадково в недавніх повідомленнях про повстання на Україні в інтерв'ю з американським кореспондентом з уст китайського міністра Чен-Лі-Фу впали слова: «Українська революція є першим знаком, який віщує наближення нового часу».

Большевизм виступав, як антигеза до української революції, як її заперечення. Українська революція — це продовження Європейського Ренесансу з його гаслами свободи народів і гуманізму і з якого зродилася новітня європейська культура. Це новий цикл того Ренесансу в постаттях молодих поневолених націй, що виходять на історичну арену і, насамперед, у постаті України. І це не випадок, що ідейно-духовий і політичний рух зроджений в українській революції, що його презентує ВАПЛІТЕ, названо добою Українського Відродження. В большевицькому тоталітаризмі, антигуманізмі і запереченні людської індивідуальності і національної свободи масово поворот назад до середньовіччя. Большевизм — гальмо поступу і контрреволюція. Такий внутрішній ідейний зміст двох сил, які скрестили мечі на грани невідомих віків у східній частині Європи, де в трагічній боротьбі українського народу вирішується доля європейської цивілізації і всього людства.

(Закінчення буде).

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

VII. ІДЕАЛІЗМ, МАТЕРІАЛІЗМ І ЕСТЕТИКА.

Хвильовий — яскраво виявлений тип ідеаліста і романтика. Цього не потрібно доводити — про це говорить його життя і смерть, і це відчувається на кожній сторінці його творів. Таким було його світовідчуття і духове наставлення. І в цьому виявляється український характер його духової природи. Ідеалізм і романтика з властивими їй істотними рисами української духовості. Цими рисами позначені й позитивні герої його творів — Б'янка, Карамазов, Аглай... В словах Петра Панча, які він сказав над могилою Миколи Хвильового, криється глибока правда: «Націоналістична романтика, яка посіла значне місце у творах Хвильового, явилася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика».

Масно всі дані, щоб ствердити, що Хвильовий був ідеалістом не лише своєю натурою, в побутово-психологічному духовому наставленні, але й у філософському значенні. Його окремі думки і погляди випадають з матеріалістичної системи і мають ясну печать ідеалістичної філософії. Одверто виявлені свою прихильність до філософського ідеалізму і негативне відношення до матеріалістичної філософії Хвильовий сам не міг. Але це роблять його позитивні герої. Колишні комунизи з іх «недоношеними уявленнями про картину світу», що склалися за Марксом, переживають ідеологічно-світоглядову кризу і поривають із своїм старим світоглядом (Анарх із «Повісті про санаторійну зону», Карамазов із роману «Вальдшнепи»). «Нові люди нашого часу» у творах Хвильового цілком критично і негативно наставлені до матеріалістичної філософії і зокрема до Маркса. Полемізуючи з професором марксизму Аглай глузус над ним: «Ну, скажімо так: хіба від такого матеріалізму не залишились тільки ріжки та ніжки?... В іншому місці вона заявляє, що «Маркс с чужородним елементом на Україні». І навпаки, в деяких творах Хвильового позитивні герої виявляють свою прихильність і зацікавлення філософами-ідеалістами. Сестра Катя із «Санаторійної зони» захоплюється Гегелем; Б'янка із «Сантиментальної історії» знайома з Платоном і т. д.

Проблема ідеалізму і матеріалізму порушується в розмові Б'янки з товарищкою Бляною таким способом:

— Ви вірите в судьбу? — спітала товаришка Уляна.

— Як би сказати вам... очевидно, не вірю.

— Знасте, — сказала вона, — теоретично, коли так можна висловитись, я теж не вірю. Власне, я і не маю права вірити (вона, очевидно, натякала на приналежність свою до партії), але от на практиці якось інакше виходить.

— Чи не думасте ви, — сказала я, — що ідеалістичні теорії мають рацію існувати?

Товаришка Уляна замахала руками.

— Що ви! Як може прийти мені така мисль, — перелякано сказала вона. — Я думаю тільки, що в світі завжди варіються два світогляди. Але коли ідеалізм має багато недоговореності, то я думаю, що й матеріалізм не без слабих боків.

— Іншими словами, вас не задовольняє ваша партія?

Товаришка Уляна знову замахала руками.

— Нічого подібного! Мені тільки хочеться внести деякі ясності в свій світогляд. Я, знаєте, — казала вона далі, — раніше ніколи не задумувалась над цими питаннями, а тепер вони мене страшенно тривожать.

— Без причини нічого не бувас, — резонерствувала я. — Очевидно, і вашій тривозі суть якась причина.

Сама Б'янка, очевидно, критично наставлена до офіційної матеріалістичної філософії Маркса і визнає рацію існування ідеалістичних теорій. Цікаво, що слова товаришки Уляни про те, що «коли ідеалізм має багато недоговореності, то й матеріалізм не без слабих боків», оцінює Б'янка як вияв розходження з партією і нездовolenня... Уляна ще боїться це роз-

ходження усвідомити, але вона вже задумується над цими питаннями і вони її страшенно тривожать. Б'янка бачить у цій тривозі якусь глибшу причину. Очевидно, що Б'янка цілком однозгідна з Агласю в тому, що від матеріалізму і Маркса залишилися тільки «ріжки на ніжки». Симпатії Хвильового с явно по боці Б'янки і Аглаї. Вони с відображенням його настроїв і рупором його ідей. Не все тут ясне і до кінця договорене, але важливим є відчути, над чим думав письменник і в якому напрямі йшли його шукання. Щоб поминути цензуру, Хвильовий користується ще й таким прийомом, як переказ сну Б'янки, за який звичайно ні письменник ні герой не може відповісти. У сні Б'янка бачить, як «раптом Дон-Квізадо виносить на прилюдний диспут (і думас захищати) магістерську дисертацію на тему «душа матерії». — Я тебе заклинаю, як індійський факір! — кричить Дон-Квізадо. — Я хочу пізнати твою душу, о матеріє! Невже ти, як панцерник, і сила мосі художньої інтуїції не найде дороги до твоеї темної душі?»

Цілком очевидно, що проблема матеріалізму і ідеалізму хвилювалася і Хвильового і що в своїх шуканнях він явно відходить від метаріалізму Маркса і схильяється до ідеалістичної філософії. Ідеалістична філософія відповідала його духовій натурі і психічному наставленню, його поглядам на людину і життя, його етиці і естетиці, і навпаки, матеріалізм їх заперечував.

Хвильового не задоволяєв історичний матеріалізм. «Історію робить не тільки економіка, але й живі люди». «Я далеко стою від вульгарного тлумачення маси. Революцію маса творить через свою інтелігенцію, бо всякий масовий вибух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи Троцькі...» Так заявляє Карамазов — позитивний герой з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Думки Карамазова с безперечно думками Хвильового. В цьому образі втілено багато автобіографічних рис письменника.

Матеріалістичному культові маси Хвильовий пропонує ідеалістичний культ людини — творчу індивідуальність з її духовими ідеалами і стремліннями, могутньою волею і творчим інтелектом. Хвильовий мас на увазі європейській «ідеал громадської людини», яка с «власністю всіх класів». Це людина європейської культури. Це «європейський інтелігент в найкращому розумінні цього слова», це «знайомий нам чорнокнижник із Віртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух». «Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності». Фавстизм і прометеїзм — це і з головні елементи того, що Хвильовий звав «психологічною Європою». «Велика людина бачить далі від інших і хоче сильніше. Вона, герой, ця страшна сила, — і з психологічної Європи, що на неї мусимо орієнтуватися». Цими поглядами Хвильовий поривав не лише з большевицькою системою і з Москвою, але й з Малоросією і просвітнінцію.

Ідеалізм Хвильового с філософською базою його художньої творчості і естетики. Візьмемо для прикладу повість «Сантиментальна історія». Б'янка — герой цієї повісті з яскравим типом ідеалістки. «Пам'ятаю дитинство, його передчуття й неясну тривогу. Коли мені було щось біля шести років, я сама тягla маму до церкви, щоб стати десь у темному закутку й прислухатися до тасмного шамотиння».

Бабуся розповідала мені про катакомби, і здавалось, що я стою в катакомбах. Я любила ходити й на луки, любила запах осоки й це зелене море трав, що хлюпало за рікою, я безумно любила вечерові кучугури і червінську шелюгу, і димки над нашою оселлею. Але я ненавиділа наших провінційних людей, таких темних і диких, як дичавина тамерланівщини і завжди тоскувала за тим незнаним, що загубилося десь у далеких краях. Колись небіжчик — брат (він

був страшений мрійник, і він загинув на барикадах), колись він патетично деклямував мені:

— Б'янко, я вже, мабуть, не повернусь додому, і багато нас, очевидно, не повернуться. Але йдемо ми з такою радістю, ніби чекас нас не смерть, а якесь надзвичайне бессмертя.

Потім він говорив мені про світові пожари, про невідомий фантастичний край. Я довго слухала його, і перед моїми очима виростало химерне коло, і я вже бачила внутрішніми очима нових людей якоїс ідеальної країни. Пам'ятаю я випрямилась на ввесь свій дитячий зрист (я й справді тоді була ще дитиною) і сказала надхненно:

— Клянусь тобі, брате!

Більше нічого не сказала, бо знала, що далі не треба говорити, і він зрозумів мене.

Але потім раптом побачила (тоді вже брата давно не було), що прийшла якася нова дичавина, і над нашою провінцією запушила модернізована тайга азіятишини, і тільки зрідка проривалися молоді вітерці. Тоді почала вірити, що десь живуть інші люди, і мене не можливо потягло до них.

Очевидно, і це змінювало мос бажання полетіти кудись, до того ж і журавлі принеслі мені сімнадцять весну. Я виходила вночі в садок і вже не могла спокійно слухати їхнього крику. Ця весна так затривожила мене, ніби я була перелітною птицею й мусила летіти кудись за моря».

Б'янку полягнуло вдаль, і вона полетіла. Але полетіла вже не до «загірніх озер невідомої прекрасної комуни», а в реальне українське місто Радянської України, де найбільше відчувалися молоді вітерці Українського Відродження і де виростали у Вишах нові люди нашого часу — тисячі Аглай у спідницях і штанях».

І в цьому творі в образі Б'янки Хвильовий відтворює не лише певний тип української молоді, а й підносить його як втілення ідеї нової України. Це символ України 20-тих років — не здійсненої, але якою вона ставала в процесі Українського Відродження. Ця особливість творчої методи, як і «націоналістична романтика» Хвильового с виявом його ідеалістичного світогляду. Хвильовий далекий від натуралистичного копіювання дійсності. З цього погляду творча метода Хвильового далека від ленінської теорії відображення чи відбиття, яка ґрунтуються на марксистській теорії історичного матеріалізму і яка з філософською базою творчої методи т. зв.. соціалістичного реалізму. Хвильовому закидали, що він виводить у своїх творах виняткових героїв і змальовує їх виняткові переживання в протиставленні до «юрби». В цьому советські критики вбачали, і цілком правильно, відхід від марксо-ленінської методології; певну данину ідеалістичній естетиці та «індивідуалізму». Хвильовий відповідав: «А що ж оспіувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона звуться комуністами?» («Синій листопад»). У своєму журналі «Ваплітня» дали плужансько-гарянським «масовикам» та їх марксистським критикам ясну і одверту відповідь: «торжеством мистецької творчості с відтворенням особистостей, що с носіями великого прогресивного руху і великих ідей людства. Література Українського Відродження не може вирости «на аморфній масі», на лікнепівцях і графоманах, рівняючись на некультурну масу. ВАПЛІТЕ поставила своїм завданням створити «ударну ідеологічну групу», її «ставка — на якість», а не на кількість. Во «кожна кляса, в тому числі пролетарська, творить своє мистецтво через свою більш менш талановиту молодь і ніяк не всім загалом» («Думки проти течії»).

Герої Хвильового, типу Б'янки і Аглаї, справді не є типовим як образи советської людини. З погляду большевицької критики, яка типовість визначає у розумінні пересічних показників статистики, Аглая з винятком. Але з погляду філософії і естетики хвильовистів типовість літературного героя визначається відповідністю його до тенденцій історичного розвитку, як носія ідей великого прогресивного руху. В цьому розумінні Б'янка і Аглая з глибоко правдивими типовими постатями, які знаменують собою процес Українського Відродження 20-тих років. А крім того мистецтво розглядає Хвильовий і його друзі з ВАПЛІТЕ не як пасивне відображення суспільного життя, а як

образний вираз ідеології і дієвий суспільний чинник. «Художня література орудує не точними формулами, а в пляні певної ідеології формус емоції». «Художній твір мусить не тільки ставити і розв'язувати сучасні проблеми, а ставити і розв'язувати в художніх формах проблеми ідеологічні. Кожен твір мусить сам за себе відповісти на запитання «для чого він написаний». (ВАПЛІТЕ, ч. 4, «Думки про молоду беле-тристику»). В ділянці естетики ВАПЛІТЕ пропагує «сучасне революційне активне світосприймання» і цих позицій критикує дореволюційне українське мистецтво, яке «носить тавро глухого провінціалізму, плоского побутовизму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства, поруч з низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». (І. Врана — «На шляхах революційного мистецтва» — ВАПЛІТЕ, ч. 3).

З позицій «найактивнішого відношення до сучасності» і життєзмінною установою підходить до проблем естетики і Лесь Курбас у статті, що ми її вже цитували з журналу «ВАПЛІТЕ» ч. 3. Його визначення просто геніяльне: «Стиль наш — це динаміка становлення... На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм», який «котиться до звичайного безвольного натурализму... Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках піднівельних часів. Колосальне завдання виростає перед нашим мистецтвом змінити в корені світовідчування нашої відсталості». Ці погляди Леся Курбаса цілком відповідають думкам Хвильового, який писав: «Думаю так: іде доба романтизму. Хто цього не розуміє, багато втратить. Реалізм прийде, коли з робфаків вийдуть тисячі, натурализм — коли конче запасудимо життя».

Під романтизмом тут розуміється не стиль у вузькому значенні цього слова, а творча метода, що випливає з ідеалістичного світогляду — романтизм, як вислів ідеалізму в мистецтві.

Ідеалізм і романтизм є питоменими й істотними властивостями української духовості, світогляду й мистецтва. На це звернув свою увагу і виявив у своїй науковій праці Микола Костомарів. Розкриваючи духовий світогляд українського народу, як він виявився в народніх піснях та думах, і спиняючись детально на відношенні народу до природи, Костомаров у своїй монографії відзначає:

«Об'єкти природи, що часто зустрічаються, не цікавлять уяви народу лише через те, що око їх бачить раз-у-раз. Треба, щоб вони існували в повному розумінні цього слова: народ шукав в них життя, а не примар, хоче з ними стикатися не лише фізично, але й духовно. Фізична природа проникнута творчою ідеєю, підігріта божественною любов'ю, втілена в як-наймастєрніші форми. Кожне явище в ній не випадкове, має свій закон, що його відкриває дух. У природі для людини ховається значення, придаджене до її власної істоти; у предметах, що її оточують, людина бачить не само грубу бездушну матерію; навпаки, хоч як далеко від його істоти буде який небудь твір рідкої планети, — в людині з тасмне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духововою істотою; є тасманий голос, що вказує, в чому полягає цей зв'язок. Ось таке усвідомлення духового в фізичному і становить основу всього найкращого в мистецтві. Воно с ознакою гармонії й любові, що існує між Творцем і його творивом. Людина здібна любити лише дух; фізичне саме про себе неприступне для його серця».

Виходячи з цього пункту Костомаров підходить до пояснення ролі, що її грас в народній поезії природа. Це роль символів. Об'єкт природи у поетичному творі отримує духове значення в формі прикладення його до життя моральної істоти або — символу. Символ не є ні образ, ні порівняння, ні алгорітм, вони служать йому лише формою; символ виявляє тасманий внутрішній зв'язок, сдність ідеї в явищах життя і природи». («Пьпин — «Істория русской этнографии», т. III, ст. 172).

Основні риси естетики, що випливають з українського ідеалістичного світогляду, досить виразно виступають також і в творчості найбільшого поета України — Шевченка і в його поглядах на мистецтво. Відома річ, що Шевченко почував антипатію до мі-

стики, а перечитуючи «Естетику» Лібелльта у своєму щоденнику занотував: «Лібелльт, він тільки пише по-польському, а почуває (чого я не певен) і думає по-німецькому, або, принаймні просякнув німецьким ідеалізмом... Він скидається на нашого В. А. Жуковського в прозі. Він так само вірить у позбавлену життя красу німецького кволового й довготілесого ідеалу»... Шевченко не погоджувався з Жуковським, коли той зауважував, що твори Брюлова занадто матеріальні та що вони причиняють до грішної землі божественне, високе мистецтво». А з приводу показаних йому зразків німецького мистецтва зауважує: «Боже! що ми побачили в цьому величезному портфелі, що розгорнувся перед нами? — Довготесих, мертвих мадон, оточених готицькими худими херувимами та інших справжніх мучеників — і (то) мучеників живого усміхненого мистецтва. Побачили Гольбайна, Дюрера, але ніяк не представників млярства дев'ятнадцятого століття. До якої міри, однаке, з глузду з'їхали ці німецькі ідеалісти — живописці!».

Але було б помилкою бачити в цих словах заперечення ідеалізму в мистецтві. Шевченко заперечує тут погляди «германофіла» Жуковського і «позбавлену життя красу німецького кволового й довготілесого ідеалу». Великий життєлюбець і поклонник «божественної краси усміхненої Матері-Природи» і «живого усміхненого мистецтва» Шевченко поєднував свій ідеалізм з цією рисою світовідчування, яка є пітоменною властивістю українського життєверджуючого світовідчування. Ця риса пізніше знайшла свій вислів у формулі «романтики вітайзму» Хвильового. Український ідеалізм так само, як і українська романтика, не є відірвані від «грішної землі» і виповнені матеріальною річевістю і життєверджуючим патосом. Українська духовна природа не зносить крайностей і схильна до синтезу.

При дальшому читанні Естетики Лібелльта Шевченко зауважує, що Лібелльт видався йому вже «поміркованим ідеалістом і більше схожим на людину з тілом, ніж на безтелесого німца». В одному місці він (звичайно обережно) доводить, що воля й сила духа не може проявлятися без матерії. «Лібелльт рішуче покращав у моїх очах. Та все ж таки він школяр. Він преаївно доводить наявність всемогутнього Творця всесвіту у всьому видимому й невидимому нами світі. І так клопочеться про цю стару, як світ, істину, немов би це його власний винахід». І далі Шевченко полемізує з Лібелльтом в питаннях естетики, як із скрайнім і безоглядним ідеалістом-містиком. «Він, наприклад, людину-творця в ділі красних мистецтв взагалі, зокрема й у млярстві, ставить вище за натуру. Тому, мовляв, що природа діє в визначених її незмінних межах. А людина-творець — нічим не обмежена у своїй творчості. Чи не так? Мені здається, що вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами. А нехай спробує цей свободій творець на волосинку відступити від вічної красуні-природи, то він стає боговідступником, моральним виродком, подібним до Корнеліуса й Бруні. Я не кажу про дагеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, не було б творчости, не було б справжніх моряків, а були б тілько портретисти на зразок Зарянка. Великий Брюлов одної риски не дозволяв собі провести без моделі. А йому, як сповненному творчої сили, це, здавалось би, було дозволене. Але він, як палкий поет і глибокий мудрець-серце-знавець, зодягав свої високі, світлі фантазії в форми непорочної вічної правди. І тому саме його ідеали, поясні краси й життя, здаються нам такі милі, такі близькі, рідні».

Отже основна формула естетики у Шевченка звучить: Мистецтво не є дагеротипним наслідуванням природи, а творчістю, але високі, світлі фантазії та ідеали справжній мистець одягає у форми непорочної вічної правди. Мистець не мусить відступати від вічної красуні-природи, інакше від стає боговідступником і моральним виродком. «Матеріяліст, — пише Шевченко, — що йому Бог відмовив святого радісного почуття розуміння його благодаті, його нетлінної краси», є «напівлюдиною». «Вільний артист остільки ж обмежений природою, що його огочує, оскільки природа обмежена своїми вічними незмінними законами». В цьому людина-творець не стоїть вище за на-

турою, бо є часткою її і підкорена її законам. Від матеріалістичної естетики Шевченко відмежовується там, де він говорить, що мистецтво не є наслідуванням природи, а творчістю і стверджує вищість мистецької творчості над природою в іншому значенні, а саме: Людина-творець не є пасивним елементом природи; обумовлена і обмежена природою в її загальних законах, ця людина-творець є в той же час повна «творчої сили», «волі і сили духа», творчої фантазії та ідеалів. Знання законів природи і близькість до грішної землі, до життя не приносять «божественне високе мистецтво, а навпаки, роблять його повним краси й життя, і тому твори цього мистецтва здаються нам такими міліми, такими близькими, рідними. По суті це є ствердженням позитивності принципу антеїзму в мистецтві, який веде до створення національно-органічного стилю і вияву в ньому національного світовідчуваання і духовності. І, з другого боку, теза про вищість мистецтва як творчості, як вияву волі і творчої сили духа людини-творця, виявляє ту рису українського національного світогляду, яка у Хвильового, знайшла вислів у формулі «активного романтизму». Таким чином, естетика Шевченка поєднує в собі ідеалізм, антеїзм, вітаїзм і актизм у їх органічній синтезі.

З аналізу народної поезії і творчості генія Української нації — Шевченка, а також з його естетичних поглядів випливає лише один висновок: Мистецьке освоєння реального світу, в його матеріально-речевому і соціально-суспільному аспекті, є в українців духовово-величне — ідеалістичне і романтичне і в той же час воно не відривається від землі; воно налічує її соціами і виповнене всіма кольорами райдуги. Українське мистецтво є більш, ніж будьяке інше, органічною синтезою реалізму й романтики з приматом ідеалістичного світовідчуваання. В ньому знаходить свою найідеальнішу розв'язку центральна проблема історичного розвитку мистецтва — проблема поєднання краси ідеалу і мрії мистецтва з правою життя і красою природи.

Естетика ВАПЛІТЕ виявляє в собі ті самі ознаки, що їх ми бачимо в українській духовності і зокрема в народній естетиці і естетиці Шевченка. Ми вже відзначали вище, що ця естетика ґрунтуються і усвідомлюється ваплітнями, виходячи з «нашого сучасного революційного активного світосприймання», з «позиції найактивнішого відношення до сучасності», і «нового світозору». Новим є цей світогляд супроти того світогляду, який офіційно поширювали в цей час на Україні большевики і який був властивий XIX століттю — добі розкладу і національного занепаду. Світогляд ВАПЛІТЕ і випливаюча з нього естетика є запереченням передовсім матеріалізму Маркса і його естетики. «Мистецтву нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів» (Л. Курбас). І, з другого боку, естетика ВАПЛІТЕ є запереченням того реалізму, що скочується до безвольного «натуралізму» — з його «плоским побутовізмом або зовнішнім «малоросійським» стилізаторством, «низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією», яка заводила дореволюційне українське мистецтво в кут «глухого провінціалізму» (І. Вроня). В протилежність до цього філософія мистецтва ВАПЛІТЕ є по суті відродженням українського ідеалізму й романтизму в мистецтві. З цього погляду естетика ВАПЛІТЕ є національно-органічною і тут виявляється її зв'язок з українською духовістю і національними традиціями. Це, розуміється, не означає, що ВАПЛІТЕ нічого нового не внесла до скарбниці української духовності, а лише відродила те, що колись було в духовності українського народу і зокрема, що вже висловив і сформулював Шевченко. ВАПЛІТЕ, знаменуючи собою Українське Відродження як поворот до національних джерел і української духовності і як їх відродження з новим шаблем в розвитку української думки і духовності, в тому числі й естетики. Конкретно це виявляється в створенні нових мистецьких, культурних і духових вартостей і в дальньому поглибленні і розвитку української науки і теорії, що підносили українську націю зі становища малоросійської провінції на рівень сувореної і творчої нації, ставлячи її як рівну з рівними поруч з іншими великими народами. І тільки лютий московсько-большевицький

терор обірвав цей процес і затнав його у глибоке підпілля.

Подані нами теоретичні визначення і формули в питаннях світогляду і естетики, що ми їх знаходимо у ваплітян, органічно вкладаються в єдиній системі. Аналіза мистецьких творів провідних постатей ВАПЛІТЕ так само з неменшою переконливістю виявляє цілковиту відповідність їх творчої мистецької практики і виявленого в ній світогляду і світогорозуміння до їх літературно-естетичних поглядів. І мистецькі твори ВАПЛІТЕ і філософія мистецтва є висловом світогляду її виразників і належать до одної системи — системи філософського ідеалізму. Досить взяти основне питання, за яким визначається приналежність до тої чи іншої системи — питання про відношення матерії до духа у філософії, або про відношення мистецтва до дійсності в естетиці, щоб ясно і твердо встановити і відмежувати ідеалізм від матеріалізму і на цій підставі визначити світоглядову і естетичну систему ВАПЛІТЕ.

На жаль, для деяких наших критиків і літературознавців такий критерій не існує, і вони визначають світоглядову систему хвильовизму і всього Українського Відродження 20-тих років, по-своєму — як систему «активного вайовничо-волонтаристичного матеріалізму» (Ю. Шерех — «Колір нестримних палахтінь». МУР, ч. 1, ст. 154). Юрій Шерех робить при цьому деякі пом'якшення, підкреслюючи, що «активний волонтаристичний матеріалізм українського культурного ренесансу двадцятих років, з такою силою сконцентрований і виявлений у «Вертепі» (А. Любченка), не слід змішувати з офіційним матеріалізмом підручників тісі доби» (там же). Але така поправка нічого не міняє в суті. Матеріалізм, який бін не був у своїх конечних висновках і вислідах і в своїй системі з цілком певним поняттям, і його не можна сплутати з ідеалізмом. Матеріалізм з добавками, хоч би й волонтаризму і активізму, не відповідає філософській системі хвильовизму українського ренесансу 20-тих років. Відчуваючи, очевидно, невідповідність матеріалізму як визначення світогляду і світогляду в Українського ренесансу 20-тих років, Юрій Шерех далі пише: «Яка б не була ця філософія «Вертепу», але вона підкупає тим, як широко захоплює вона життя, як жадібно всотус всі звуки і барви довкілля, як не цурається найбільших протиріч, як усюди і скрізь прокладає шляхи людині!... І саме на русі протиріч з особливою переконливістю виростас основна філософсько-етична ідея «Вертепу» — ідея вічного неспокою — і пов'язана з нею національно-етична ідея месяцства України, з особливою переконливістю виростас віра — віра в людину і віра в Україну, яка наскрізь проймає «Вертеп», як і ввесь український культурний ренесанс двадцятих років. Так, бо матеріалізм Аркадія Любченка — хоч яким парадоксом це ззвучить — виростас з віри і ввесь важкий і чинний і дійний тільки як підґрунтя великої віри. І саме в цій точці він, коли хочете, переростас в великий ідеалізм». Нарешті, знайдено потрібне слово! Але, на жаль, Юрій Шерех висуває далі тезу, що в наші часи «сперечання між ідеалізмом і матеріалізмом стас справою сутто словесною», що «войовничий ідеалізм є таким же наївним, як і войовничий матеріалізм, що «вони обос однаково скомпромітовані політично», і що «тим самим заперечено будь-який монізм — ідеалістичного або матеріалістичного порядку однаково». Далі він пише, що «система українського матеріалістичного світогляду, як показує «Вертеп», — а він тільки підсумовує й синтезує щодо нього всю світоглядову систему хвильовизму як осередку світогляду українського культурного ренесансу двадцятих років — річ цілком можлива і, отже, боротьба за український світогляд зовсім не означає боротьби з матеріалізмом за всяку цінну». — Ця теза ґрунтуються на непорозумінні і вона безперечно помилкова. Корінь цієї помилки в тому, що сучасне банкрутство матеріалістичної філософії і перехід матеріалістів на позиції ідеалізму розглядається як еволюцію матеріалізму і збагачення його позитивними елементами ідеалізму. Така уява не відповідає дійсності і вона фальшивана. Матеріалізм не еволюціонує, а банкрут. Компроміс матеріалізму з ідеалістичними теоріями показує всю неприродність і штучність такого союзу. Сам Шерех у своїх писаннях не хотячи стверджує це там, де він

пише про діялектику в її відношенні до ідеалізму і матеріалізму. Він цілком правильно відзначає, що діялектика не є іманентною властивістю марксизму. Якщо у Маркса і Леніна і з «діялектика», то «тільки в зекровленому і кастрованому вигляді». Вона у них «спотворена сполукою з матеріалізмом. Аби своїм походженням ані застосуванням діялектика нічого не має з марксизмом. Гегель до марксизму причетний куди менше, ніж наші теперішні полемісти — претивники марксизму і діялектики. Не дурно ж і самі марксисти заявляли, що вони повинні були поставити Гегеля з голови на ноги. Якою ціною такі перевертання даються, про це нема потреби говорити». (МУР, ч. 3, ст. 23). Дуже цікаві думки, що їх Шерех відкрив несподівано для самого себе в розпалі полеміки, і йому треба лише тепер їх глибше усвідомити. Це є ще одним доказом користі і плідності дискусії і зокрема — діялектики.

Посилання на те, що ідеалізм с політично скомпромітований «безоглядними ідеалістами», дуже нам нагадує таке саме посилання на те, що слово «націоналізм» теж політично скомпромітоване «безоглядними націоналістами». Точнісінка аналогія! Виходячи з факту політичної компромітації наших «безоглядних і войовничих» невдах, деякі наші найвіні політики і публіцисти уникають слова «націоналізм» і соромливо замінюють його невинним і «демократичним» словом «національний», чи «визвольний» або «український», взагалі заперечують український націоналізм як ідейно-духовий і політичний рух і не помічають, що заперечують те, що не можна і не слід заперечити. Те ж саме робить Юрій Шерех і з ідеалізмом. Але що спільне мас це з політикою і наукою? Політично скомпромітовані с невдачні й безоглядні «ідеалісти» і «націоналісти», а не ідеалізм і націоналізм, як такі, що в суті речей с дані. Справа, отже, в тому, про який націоналізм і який ідеалізм іде мсва.

Ідеалізм і націоналізм ВАПЛІТЕ — це справді не те саме, що ідеалізм і націоналізм скажімо в теорії і в політичній практиці наших «безоглядних». Але з цього не випливає, що ми мусимо від націоналізму й ідеалізму відмежувати, всупереч навіть тому, що Хвильовий сам визначав суть хвильовизму цими ж словами і означеннями; знаочи, що вони відповідають чаукозій термінотої і означенням.

Деякі тези і формули ВАПЛІТЕ видаються справді парадоксальними і такими, які, в ідеалістичній системі не вкладаються і націоналізмові не відповідають. Лесь Курбас, наприклад, вказуючи на потребу в мистецькій творчості виходить з позиції найактивнішого відношення до сучасності, закликав «зв'язуватися з передовими інтелектами світових культур» і «вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи. Тому прямування до досягнень науки, до наукового світогляду, до раціоналізації та науковості у всіх ділянках людської творчості». Ця теза може видатись справді як вислів матеріалістичного раціоналізму, як антитеза до ідеалістичного ірраціоналізму і інтуїтивізму. Але чи раціоналізм і науковість у формуловці ВАПЛІТЕ с в суперечності до філософського ідеалізму? Раціоналізм ВАПЛІТЕ с в синтезі з ірраціоналізмом чи інтуїтивізмом.

В дійсності справді науковим світоглядом — світоглядом, який охоплює дійсність глибоко всебічно, плюрально і в процесі її розвитку і ставання з світоглядом, опертий на філософському ідеалізмі.

Якщо говорити про конкретний світогляд ВАПЛІТЕ, то він, будучи в основі ідеалістичним, не заперечує ні ролі матерії, ні ролі виробничих відносин в суспільстві, а ставить їх лише на належне місце і «прокладає шляхи людині», її розумові й інтуїції і її творчі духові сили. Матеріалізм є однобічним. Він кастрus життя і світ, зводячи його до матерії і заперечуючи в ній душу». В протилежності цьому світогляд Хвильового і ваплітян характеризується універсалістичним розумінням світу й життя в іх матеріальніх і духових проявах. Суперечність між матеріалізмом і ідеалізмом зміститься в наші часи в такій мірі, в якій сучасні матеріалісти засвоюють собі здобутки ідеалізму і приймають його погляди. Тим самим матеріалізм справді сьогодні втрачє свій монізм і свої позиції і навпаки ідеалізм виступає сьогодні носієм моністич-

ного світогляду, в тому розумінні, що він охоплює цілий світ в його матеріальніх і духових проявах, — визначаючи кожному з них належне місце в гіспархічній будові космосу. Ідеалістичний монізм і полягас саме в підкresленні примату духа, як рушійної сили світобудови, тоді, як матеріалістичний монізм с в запереченні духа і в зведені цілого світу до матерії. Єдність світу бачить матеріалізм в його матеріальноті, а не в процесі його різноманітності проявів, не в його бутті, як єдиного цілого, підкореного єдиним законам розвитку.

З вище сказаного робимо висновок: сперечання між ідеалізмом і матеріалізмом не є справою суто словесною, а є наслідком глибокої розбіжності в розумінні життя і світу — наслідком розбіжності цих двох світоглядів.

Сучасний розвиток науки і пізнання світу заперечує не філософський монізм, взагалі, а монізм матеріалістичної філософії і скріпляє наукове охоплення світу в єдиній універсальній і моністичній системі філософського ідеалізму.

Матеріалістична система суперечить світоглядові українського народу і українській духовості. Боротьба за український світогляд з боротьбою з матеріалізмом і є відродження ідеалізму в життєвій практиці в філософії.

Ідеалізм з пропором Українського Відродження з кількох причин, а саме: а) він відповідає духовій нації українців, б) є дійсно правдивим і тим самим науковим світоглядом, в) є актуальним на сучасному етапі, як заперечення матеріалізму і однобокого техніцизму сучасного суспільства в парі з його духовною деградацією і занепадом.

Українське Відродження, підносячи пропор ідеалізму і на його основі духового скріплення і оновлення українців у боротьбі за своє національне буття, тим самим прокладає і вказує шлях до відродження всього людства. Історична місія України стас сьогодні реальним фактом і діючим фактором.

(Далі буде).

Д-р О. ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Закінчення).

VII.

ОПОВІДАННЯ.

Мені йдеється тільки про безприміриу в нас легкодушність і поверховність, з якою тут Косач береться до історичних сюжетів, і йде мені про цинізм автора, цинізм, з яким він підходить нині, на вершинах ХХ ст. до українських читачів, ніби в переконанні про те, що ті українські читачі всі такі дурні, такі неграмотні, що вистане, напр., пану Костецькому вигадати тільки якесь чудесне камбрбум, а пану Косачеві тільки махнути сюди-туди кількома європейськими іменами, а вже українські свинопаси упадуть перед ними на коліна, і навіть на думку ім не прийде, призадуматися над тим серйозніше і не подивитися при тім пану Косачеві дещо уважніше на пальці. Бо такі речі Косача — це теж своєрідне камбрбум. Камбрбум може ще небезпечніше, ніж камбрбуми Костецьких та Орликів. Бо тих останніх прийміні ніхто з серйозних читачів у нас поважно не бере. Зате ж пан Косач мас претенсії рахуватись в нас нині літераторською прімадонною. Його захоплені критики повторюють нам водно фразу про те, що Косач у нас Колюмб європеїзму, що то він і саме він відкривас нам вікно до Європи. А тут вам та Косачева Європа — щоб навести ще один приклад з нарису «Запросини на Цітеру», от яка:

«... Стоячи отак біля вікна, Лосенко знов нагадає собі Париж. Наче хвиля вдарила, захлиснула.

Якась неймовірна свіжа, нестримно-молода. Досі ніколи так не боліло серце, загадуючи минуле. І їхав знов тури ж, а все одно не те, не те...

Фарандорі й історія з Сіменою, цісі з італійської, опери. Відмахнувся — пустощі! І Бірльц-Чорнолуська, яку обертали товариши на всі манери — це не те. І ця Маріон, яку відбив йому король Людовик, заманив у «Павільйон оленів», дурненька історія, але, хіба ж йому мірятись із королем? І скільки їх було, а тільки Солянж, ні, Солянж ніколи не можна забути. Це зовсім інше. Це зовсім не те. Може і шкода, що не оженився тоді з Солянж. Жив би у цьому тихому домику біля мосту Міни ч малював би собі. І кицька гравась би клубком і дікі рожі пнулись би у вікно, а за вікном таке страшне (?!), чисте небо й сокотання Сени, і обійняла б його ззаду: золота, пухната кицька з волошковими очима. Вона мала дімок і господарство в Монморансі, вона його так любила, причинного мальра. Справді, не мусів виїздити, хіба обов'язково «вільним»? Утік від неї притисом, потайки, наче б крав. Її вірність, свою волю? А втім все минуло. І

Солянж забула його і вийшла, мабуть, заміж за якогось буличника або засідателя в палаті справедливости. Стільки шляхів у світі! А проте молодість одна. Тільки тоді яскріс талант і родяться мрії. Та чи в мрії мистецтво? Ни не в мудрості пройдених літ, перегорілих весен? Як хвилював його цей недотепа, такий скажений мальяр, невговтаний. Ватто! Як годинами стояв і дивився на його речі, а метр Вісн забороняв, тупав ногами, кидав перукою об землю — не сміти дивитись на цього партача! Де в нього поняття про гармонію, про спокій Античних, про пропорцію тіла?.. Малював усе арлекінів, повій, клоунів; плямами — дерева, тло — розвезна рожевість неба, салатниця — красвид і люди з обличчям в тримасі, машкари, потвори, карнавальний сумбур, бридота, метушна, баграніна, хаос. А проте який чаклун, який чародій!... (ст. 14).

Далі масмо ще продовження монологу і чусмо ще і про Вінкельмана і про Сковороду, але все те холодне, як лід, не цікаве і не ясне ні словом, ні значенням, хаотична суміш слів, запитів, окликів, низка сквильзованих натяків на речі, чужі пересічному читачеві і байдужні своєю неважливістю і непов'язаністю з цілістю нарису. До чого ось оті згадки про парижських дівчат, коли вони в оповіданні не грають, ніякої ролі? Та ще до того в оповіданні, геросм якого с така тяжка, неповоротна тілом і духом людина, що того Косачівського Лосенка в коханні з жінкою просто не уявиш? А тут вам Косач ще розповідає про те, що суперником Лосенка щодо Маріон був сам король! Ви уявіть лише: Лю XV., злочинний творець «парку оленів» — не «павільйону оленів», як пише Косач — ославлений коханець трьох сестер Шатору, а далі мадм Помпадур і Дюбаррі, в любовнім змаганні з невідомим нікому українським адептом мальської Академії! І чи не краще було сказати читачеві замість таких нісенітниць щось позитивне і реальне про українського мистця, про його життя і твори, нехай і в формі оповідання про його побут в Мангаймі, і навіть і в малюнку його захоплення німецькою принцезною, але в суцільній, логічно сконцептованій і розмальованій картині, красою якої читач міг би розважитися і з мистецького боку, а попри те і чогось дізнатися про Лосенка? І так само с тут і з Ватто: чого читач навчиться про нього, прочитавши, всі високопарні вигуки Косача про геніяльного уподібника душі Рококо?

А це ж тут власне ота Європа, що її здогадним відкриванням у творах Косача так дуже захоплюються його критики, а властиво признадоблені критичною міною газетні підбреходачі.